

**Н. В. Бондаренко
С. В. Косянчук**

**Національно-патріотичне
виховання у контексті
сучасних викликів**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

для вчителів, методистів, авторів програм і підручників,
науковців, викладачів, студентів закладів професійної
й вищої освіти, управлінців, політиків

Київ
Фенікс
2022

УДК 37:177+37.011.33:159.923.2

ББК 74.580.051

Б81

Бондаренко Н. В., Косянчук С. В.

Б81 Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ: Фенікс, 2022. 64 с.

ISBN 978-966-136-903-9

УДК 37:177+37.011.33:159.923.2

ББК 74.580.051

Грунтовані на наукових дослідженнях і передовому педагогічному досвіді методичні рекомендації присвячено проблемі національно-патріотичного виховання громадян нового еволюційного ступеня розвитку і трансформації його завдань у контексті форсмажорних викликів російсько-української війни. Визначено шляхи піднесення ефективності національно-патріотичного виховання, актуалізовано педагогічну спадщину, з'ясовано ключові поняття, виокремлено й висвітлено ціннісний аспект проблеми. Запропоновано ефективні форми, методи і засоби формування національно свідомого громадянина-патріота на уроках предметів гуманітарного і природничо-математичного спрямування. Надано конкретні рекомендації, наведено зразки завдань, що реалізують теоретичні положення.

Матеріали сприятимуть піднесенню професійного й інтелектуального рівня освітян, підвищенню їх кваліфікації. Вони нададуть істотну допомогу в здійсненні національно-патріотичного виховання як осердя освітнього процесу в умовах жорстких сьогоденних викликів.

Рекомендації адресовано широким колам освітян і громадськості: учителям, методистам, авторам програм і підручників, науковцям, викладачам, студентам закладів професійної й вищої освіти, управлінцям, політикам.

ISBN 978-966-136-903-9

© Бондаренко Н. В., 2022.

© Косянчук С. В., 2022.

© Фенікс, 2022.

З М І С Т

Переднє слово	4
I. НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ПРОБЛЕМА ВНУТРІШНЬОУКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	7
1.1. Актуальність національно-патріотичного виховання в умовах сьогоденних викликів	7
1.2. Мета й завдання національно-патріотичного виховання	9
1.3. Маркери сформованості патріотизму у контексті кардинальних змін виховної парадигми	10
II. НАУКОВІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ	13
2.1. Поняттєвий апарат	13
2.2. Традиції українського національно-патріотичного виховання ...	17
2.3. Звернення Президента України Володимира Зеленського як вагомий складник національно-патріотичного виховання	18
2.4. Взаємодія і взаємозумовленість складників освітнього процесу	20
III. НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСТВА У ПРОЦЕСІ ОПАНУВАННЯ ОСНОВ НАУК	22
3.1. Пріоритети виховання в умовах викликів Незалежності України	22
3.2. Захист України	24
3.3. Українська мова	33
3.4. Українська література	42
3.4.1. <i>Академія в одній особі</i>	43
3.4.2. <i>Притча про розум і токсичність у нашому світі</i>	44
3.5. Історія	45
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	59

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

«Ваші думки стають вашими словами,
Ваші слова стають вашими діями,
Ваші дії стають вашими звичками,
Ваші звички стають вашими цінностями,
Ваші цінності стають вашою долею», –

логізував Магатма Ганді

З-поміж засадничих цінностей – єдиної й унікальної для кожної країни – для України ключовою є **свобода**, яку відносять до цінностей змін. Визначальна цінність ґрунтується на історії народу, географії країни, традиціях, демографічних чинниках. Вона формується століттями й тисячоліттями, передається з покоління в покоління, розвивається і водночас не зазнає радикальних змін, дає змогу країні пережити кризи.

З огляду на брак справжньої волі саме свобода, як унікальний маркер українства, посідає чільне місце в структурі ідентичності України. Свобода – це наполегливе прагнення здобути найвищу цінність, яку українці виборювали найвищою ціною – людських життів і якої їх постійно позбавляли упродовж історії.

Природне невід’ємне прагнення історично самодостатньої гідної європейської нації бути вільною й незалежною і боротьба проти насильства і гноблення у будь-якій формі й будь-де у світі перетворила свободу із засадничої цінності українського народу в його національну місію.

«Загалом найважливіше – це життя. А якщо вже є життя, то в ньому найважливішою є свобода. А потім життя віддають за свободу. І тоді вже незрозуміло, що з цих двох найважливіше», – розмірковував Марек Едельман. Це нібито про українське сьогодні, відлуння якого чує увесь світ.

Сучасно, як ніколи, звучать слова Олександра Довженка, який заповідав поховати своє серце в Україні: «Ми б’ємося за те, чому нема ціни у всьому світі, – за Батьківщину!»

Звертаючись до українців і народів світу через місяць після віроломного вторгнення росії, Президент України і Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Володимир Зеленський сказав: «24 березня – місяць нашого спротиву. Героїчного спротиву Української держави, українського народу безжальному вторгненню російської федерації. Вже місяць нашому захисту від намагання нас знищити. Стерти з лиця землі. Початковий задум російських військ розвалився ще в перші дні вторгнення. Во-

ни були впевнені, що Україна – це не держава. Вони були впевнені, що ми – це не народ. Вони думали, що українці злякаються. Вони думали, що ми, українці, не будемо боротися. Вони нічого не знають про нас, про українців. Нічого не знають взагалі про свободу. Про те, яка вона цінна. Вони не знають, як свобода збагачує життя. Дає життю сенс. Вони помилилися. Вони обманули самі себе. Це їхнє державне самогубство. А ми лише захищаємо своє життя. Свою свободу. Нашу власну державу. Наших дітей. А значить – наше майбутнє. Це війна за незалежність. І ми зобов'язані перемогти» [37].

Сучасні глобалізаційні виклики викристалізували головне завдання, яке стоїть перед людством, – *створення стабільного й безпечного світу*. Його вирішення залежить від масової гуманістичної свідомості громадян Землі.

«Одна з основних проблем сучасної України – це ігнорування близького й далекого історичного досвіду, – наголошував кілька років тому експрем'єр-міністр України Євген Марчук. – Багато історій повторюється. Якби люди, що приймали важкі рішення, знали принаймні історію останніх 10–15 років, Крим ми могли б не втратити. Держава не опікувалася своїми людьми на Донбасі, фактично здавши його «в лізинг» одній структурі. На глибокому рівні відчуття держави як такої там було розмите. Саме тому так легко і ефективно відбулась інфільтрація «руського міра». У Бісмарка є фраза: «Успіх у війні вирішують два фактори: рушниця нового зразка і шкільний учитель».

Так от саме брак патріотичного виховання, відчуття держави як Батьківщини, структури, яка захищає, стала на Сході України ключовою проблемою. Євроінтеграція – це добре, але питання внутрішньої української інтеграції було повністю занедбане. В Україні дуже багато історичних явищ, які могли б такій інтеграції сприяти, але цього не відбувається» [47].

Нинішня нав'язана росією війна загострила питання, які давно висіли в повітрі, а то й озвучувалися в українській спільноті. На жаль, вони надто довго залишалися без рішучих і переконливих відповідей. Форсмажорна дійсність змусила давати відповіді у режимі реального часу [54].

Російсько-українська війна, реальна загроза зникнення України з політичної карти світу та стрімкі політичні події найближчих місяців радикально розвернули ситуацію – спонукали владу й український народ згуртуватися, мобілізуватись, здивувати самих себе і світ, усвідомити свою ідентичність, національну унікальність і самодостатність, історичну окремішність, законне і невід'ємне право бути господарем на власній землі; зму-

сили задіяти найцінніше – людський потенціал, наявні оборонні та інформаційні ресурси й здобувати авторитет на світовій арені, апелюючи до глобальної спільноти.

Національно-патріотичне виховання засобами конкретного навчального предмета здійснюють на різних етапах уроку з використанням сучасних адекватних виховним завданням *організаційних форм, методів, прийомів і засобів*.

Систему методів навчання й виховання необхідно розглядати з позиції їх обопільної єдності, здатності забезпечувати засвоєння предметних знань, формування умінь і навичок і одночасно актуалізувати ментальні структури особистості. Для кожного здобувача освіти система методів має трансформуватися в систему самонавчання, розвитку самостійності, здатності здобувати, переробляти, аналізувати факти, усистемнювати їх і застосовувати для вирішення життєвих, а в перспективі і глобальних проблем. Система методів виховання має перетворитися для кожного учня в систему моральної свідомості, поведінкових форм і норм, здатність морально мислити, аналізувати, узагальнювати, приймати рішення. Інтенсивнішого перегляду та модернізації (а надто за сьогоденних умов) потребують зміст, форми, методи, педагогічні й освітні технології, адже на практиці має місце пришвидшене опанування всіма суб'єктами освітнього процесу інформаційно-комунікаційних технологій, платформ і ресурсів забезпечення дистанційного здобування знань [42, с. 261], що має бути уконтекстнене у формування освітньої культури, інтелектуальне життя, розвиток патріотичноесмих сенсів здобувачів освіти.

Неллі Бондаренко,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу навчання української мови
та літератури Інституту педагогіки НАПН України*

Сергій Косянчук,

*кандидат педагогічних наук, методист
Київської гімназії східних мов № 1*

І. НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ПРОБЛЕМА ВНУТРІШНЬОУКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

І.1. Актуальність національно-патріотичного виховання в умовах сьогоденних викликів

Національно-патріотичне виховання визначають як планомірну виховну діяльність, спрямовану на формування в учнівства національної самоідентичності й патріотизму. Немає потреби переконувати будь-кого в життєвій необхідності їх формування у шкільній юні. Згідно із Законом України «Про освіту» (2017) *громадянська компетентність* як ключова формується на уроках з усіх предметів, адже, за словами Анатолія Мокренка, фізиками, хіміками чи математиками стануть одиниці, а громадянами мають стати всі, бо без громадян держава просто неможлива. Іще Сократ не так у навчанні, як у вихованні вбачав засіб зробити людину щасливою, а суспільство – досконалим. Його учень, великий Платон, а також Цицерон саме з правильним вихованням юнацтва пов'язували можливість створення сильної, сталої, гармонійної держави.

Національно-патріотичне виховання покликане сформувати в учнів такі якості як національна самоідентифікація, усвідомлення своєї належності до Нації Героїв – модерного українства, недекларативний патріотизм, дієва любов до України, готовність до подвигу й самопожертви в ім'я Батьківщини, до виконання свого патріотичного обов'язку, мужність, стійкість, відвага.

Нині проблема національно-патріотичного виховання загострюється з огляду на ряд як попередніх, так і новонабутих причин. Його успішному здійсненню перешкоджають російсько-українська війна й окремі негативні тенденції в суспільстві, що проявляються у поведінці людей. Це складність одночасного вирішення Україною комплексу завдань минулого, сьогодення і прийдешнього на тлі російської навали; синдром історичного очікування як спосіб виживання; невизначеність стратегії розвитку суспільства; незадовільний стан демократії, дотримання прав людини та верховенства права; негативний патерналізм; ментальне виснаження; домінування цінностей, пов'язаних із базовими потребами; пріоритет матеріальних мотивів; нормування низького рівня життя; низький горизонт планування; емігрантські настрої; зниження освітнього цензу нації; пасивність, перманентна розчарованість громадянського суспільства; недостатня його консолідованість; взаємна недовіра між народом і владою; суспільна апатія; нездатність розраховувати на власні сили; тривале виховання на іншій культурі й чужих цінностях; пристосуванство; недостатнє залучення юнацтва до лідерства в організації колективних справ тощо. Війна вже за кілька місяців різко змінила світогляд більшості українців, однак проблема національно-патріотичного виховання не стала менш актуальною.

Передумовою успішності процесу національно-патріотичного виховання учнів має стати *усунення подвійних стандартів у вихованні*, що не може обмежуватися офіційним визнанням героями учасників народно-визвольної боротьби за волю й незалежність України і прийняттям пакету законів про декомунізацію. Подвійні стандарти існуватимуть,

- допоки** українці не подолають мовне рабство і мовну нестійкість, що проявляються у визнанні своєї другосортності на власній землі – зневажанні державної мови й запобігливому переході на мову ката-вбивці у спілкуванні зі співвітчизниками;
- допоки** українці не усвідомлять, що через російську мову ворог поширює агресивну ідеологію україноненавистництва й нищення всього українського;
- допоки** управлінці, уникаючи відповідальності, прийматимуть половинчасті рішення, які обернулися зтяжкою кривавою війною з тисячами жертв;
- допоки** у Базовому навчальному плані наявна мова агресора, яка неunikнено руйнує ще не сформовану ментальність учнівства смислами й наративами «руського міра», консервує і пролонгує перебування окремих міст у сфері впливу російської мови за рахунок державної;
- допоки** в Одесі стоїть пам'ятник злочинній натхненниці путіна імператриці Катерині II, яка ініціювала крадіжку назви й історії нашої держави і знищила Запорозьку Січ;
- допоки** в Україні існуватимуть міста з відверто російськими назвами й вулиці з імперськими, зокрема радянськими найменуваннями, а також російськомовні й стилізовані під іншомовні вивіски типу UlitkaCoffee;
- допоки** не почнуть повсюдно виконувати Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» і зокрема його 30-ту статтю, що зобов'язує обслуговувати споживачів державною мовою тощо.

Російсько-українська війна стократ помножила виклики, що стояли перед нашою країною. Вона різко *змінити парадигму й орбіту національно-патріотичного виховання* – від словесно-споглядально-абстрактного до активного, дієвого, співпричетного. У вирі буремних подій сьогодення опинилися і враз стали реальними патріотами всі – від мужніх воїнів, які ціною власного життя виборюють найдорожче – саме право України на існування, її свободу, незалежність і територіальну цілісність, боронять від нової версії фашизму Європу і увесь світ, до відважних волонтерів і малесеньких українців, які раптово подорослішали і взяли на себе невластиві дітям до-

рослі ролі. Війна актуалізувала такі апріорні, призабуті й «відкладені» цінності як волелюбність і гідність; екзистенційне право тисячолітньої нації в центрі Європи на гідне життя і власний вибір; спроможність захистити себе, родину, громаду, свою національну ідентичність, державні інтереси; потреба служити народові, Україні; бойове побратимство; відповідальність за власні рішення, дії і вчинки, громадянська активність, добродійність, волонтерська діяльність; жертвовність; культивування ставлення до захисника як до Героя; ідейна зрілість; здатність протистояти чужим впливам та ворожій ідеології.

Сьогоденний виховний процес здійснюється в реальному часі – у героїчний період сучасної історії України, яскравого сплеску патріотичної свідомості й масового героїзму українського народу, який обстоює не лише свою свободу й суверенітет у двобої з ворогом; вияву небаченої досі жертвовності українців, яких об'єднала спільна біда і гордість за свій народ, за самих себе й відповідальність перед людством.

«Україна – це супер. Україна – це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартком. В умовах сучасного світу їй немає ціни», – геніально сказала Ліна Костенко. «Якби світ мав капелюха, то мав би зняти його перед Україною», – додав британський мільярдер, засновник компанії Virgin Group Річард Бренсон.

1.2. Мета й завдання національно-патріотичного виховання

Метою національно-патріотичного виховання є самоусвідомлення й національна самоідентифікація українців як гідної самодостатньої європейської нації; утвердження любові до Батьківщини, української мови, культури, історії, традицій; збагачення, засвоєння учнівством і міжпоколінна трансмісія національних, патріотичних і абсолютних цінностей; становлення громадянина-патріота України, готового самовіддано захищати й розбудовувати її як унітарну суверенну незалежну демократичну правову соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку; знати свої конституційні права й обов'язки, цивілізовано обстоювати їх; сприяти єднанню українського народу, громадянському миру й злагоді в суспільстві.

Завдання національно-патріотичного виховання – формування в учнівства поваги до Конституції і законів України; патріотизму, любові до українського народу, його історії, культурних та історичних надбань; плекання громадянських почуттів і самоусвідомлення себе українцями; формування відповідальності й соціальної активності; здатності аналізувати внутрішньо- і зовнішньополітичне становище України, адекватно оцінювати події у державі і в світі, визначати власну роль і місце в них;

стимулювати прагнення опанувати військові знання, досягати відповідного рівня фізичної підготовки; становлення здатності самовдосконалюватися і самонавчатися упродовж життя; упрестиження військової служби, стимулювання військової профорієнтації юні; розвиток мотивації служити у Збройних Силах України, в інших збройних формуваннях, щоб захищати Українську державу від посягань ззовні.

Національно-патріотичне виховання передбачає самоусвідомлення й самоідентифікацію українців; становлення пропозитивного світосприймання; світогляду, що ґрунтується на високих ідеалах служіння українському народові, формування патріота з глибоким розумінням громадянського обов'язку, готовності стати на захист материзни, здійснити героїчний подвиг задля збереження людського життя й процвітання Української держави; розвиток потреби у знанні правдивої історії України, бойових традицій, героїчних сторінок українського народу, його Збройних Сил в історичному минулому і в реальному часі; прагнення опанувати спеціальні військові та військово-технічні знання й готовність служити у Збройних Силах України; мотивацію щодо фізичного самовдосконалення.

1.3. Маркери сформованості патріотизму у контексті кардинальних змін виховної парадигми

З традиційних методів, які мають неабиякий виховний потенціал, в освітній діяльності доцільно застосовувати *бесіди, диспути, лекції, семінари, роботу з книжкою та іншими джерелами знань, а також дослідницькі, пошукові, творчі, ігрові, ситуаційні* тощо.

Важливо пам'ятати про специфічні виховні (*активні методи*), які ґрунтуються на діалогізації [70], демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини, сприяють формуванню критичного системного мислення, ініціативності, творчості. З-поміж них науковці виокремлюють *Storytelling, колективне генерування ідей* (аналог невдалого перекладу «мозкового штурму»), *шість кольорових капелюшків мислення, тренінг аксіологічний, етичні тренінги, проєктну діяльність, рольові, ділові, рефлексійні, організаційно-комунікаційні ігри, взаємонавчання, метод відкритої трибуни, круглий стіл, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, метод аналізу соціальних ситуацій морально-етичного характеру, створення проблемних ситуацій, ситуацій успіху, аналіз конфліктів, моделей, стилів поведінки, демократичний діалог, виступ, дискусія, диспут, вебінар, прес-конференція, інтернет-конференція, громадські слухання, інтернет-технології, методики колективних творчих справ* тощо. Результативні інформаційно-комунікаційні технології [6; 22; 28].

Серед традиційних *форм національно-патріотичного виховання* і виховних заходів називають гурткову науково-дослідницьку роботу, історичне

краєзнавство, архівно-пошукову роботу, патріотичні клуби, молодіжну організацію «Пласт», Вахту пам'яті Небесної Сотні, тематичні вечори й літературно-мовні композиції із вшанування пам'яті Великих Українців, утвердження українськомовного виховного простору, Дні української писемності й мови, Дні рідної мови, участь у міжнародних конкурсах з української мови; здійснення творчого пошуку на українськомовній джерельній базі; формування через зміст навчальних предметів особистісних якостей, що засвідчують ціннісне ставлення до Батьківщини. У доленосний для України час, коли навіть існування країни опинилося під загрозою, діти війни самі винаходять і реалізують несподівані для дорослих форми участі у боротьбі з ворогом і наближення нашої Перемоги.

Ефективність національно-патріотичного виховання, за визначенням Василя Сухомлинського, вимірюється тим, наскільки глибоко ідея Батьківщини проникає в духовний світ школяра періоду його становлення як людини й громадянина, наскільки глибоко він бачить світ і самого себе очима патріота [63: Т. 3, с. 7–279].

Маркерами сформованості патріотизму є любов до Батьківщини, вірність і служіння їй, турбота про забезпечення територіальної цілісності й суверенітету України, піклування про її неперервний висхідний розвиток на шляху демократичного національного відродження, сприяння гармонізації державних, суспільних, громадських, особистісних інтересів у щоденному житті. У разі загрози національній безпеці патріотизм проявляється в готовності служити Україні, стати на її захист; у визнанні вищості суспільних і державних інтересів над особистими.

Для дітей нового еволюційного ступеня розвитку педагог має створити таке *виховне середовище*, де пануватиме доброзичлива творча емоційно позитивна атмосфера, яка стимулюватиме різноманітну цікаву пізнавальну діяльність учнів для розкриття потенціалу особистості, розвитку, вияву й застосування кращих моральних і громадянських якостей. Учитель має продумати дієві способи мотивації, переконання учнів, дібрати красномовні неспростовні факти, приклади, аргументи, забезпечити школярам можливість вільно висловлювати свою думку, обстоювати власну позицію щодо обговорюваних питань.

Кардинальна зміна виховної парадигми не може не позначитися й на написанні учнями *творчих робіт*, які потребують глибоких і серйозних роздумів про життя, його сенс, своє місце в суспільстві, про ставлення до війни, до людей, вчинків, стосунків, фактів, їх оцінки. Власні висловлювання учнів є своєрідним проміжним підсумком і результатом виховної роботи школи.

Сучасний учень, пишучи твір на тему «Люди, з яких я беру приклад», «Людина – найвеличніша з істот», «Хто для мене є взірцем», «Громадян-

ська позиція» або «В житті завжди є місце подвигу» не ламатиме голову, де взяти героя, й не вигадуватиме надуманих подвигів. У нього є вибір із життєпису тисяч реальних, справжніх героїв, найвідоміші з-поміж яких – Герої Небесної Сотні, Кіборги, захисники «Азовсталі», Герої, всі українці, які творять щоденний подвиг.

Як матеріал для підготовки учнів до написання творів і виховних бесід слід залучати періодику, інтернет-ресурси та інші джерела інформації, де можна знайти цікавий оперативний фактаж, оригінальні найсучасніші теми, наприклад: «Україно, ти моя молитва, ти моя розпука вікова... Гримотить над світом люта битва за твоє життя, твої права»; «Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить мій народ!» (В. Симоненко); «Я живу на своїй, Богом даній землі»; «Мої життєві плани»; «Світ, у якому мені хотілося б жити»; «Ідеали і прагнення мого покоління»; «На що здатне моє покоління»; «Доля України вирішується на полі бою, в наших душах і серцях».

До канонів інноваційної виховної технології І. Бех відносить більш виважене ставлення педагога до спілкування, у сферу якого стихійно включаються вихованці. За своєю внутрішньою специфікою спілкування вважають універсальним засобом духовно-морального розвитку особистості в процесі її становлення. Тому необхідно культивувати апелювання вчителя до Я-доброцентрованого, ціннісно орієнтоване міжособистісне спілкування вихованців як його суб'єктів.

Організація освітнього процесу на засадах гуманізму дасть очікувані результати за умови, якщо вчитель додержуватиметься таких правил: поважати гідність кожного вихованця; стимулювати прагнення учнів до самовдосконалення; бути вимогливим і водночас доброзичливим, справедливим в оцінці можливостей, знань і вчинків учнів; допомагати у складних ситуаціях; бути чуйним і уважним; не допускати конфліктів, а в разі їх виникнення розв'язувати шляхом компромісу; цікавитися думкою учнів; довіряти їм; радіти з ними; обіргати слабших; виважено й об'єктивно оцінювати вчинки дітей, з'ясовувати їх мотиви; не надавати перевагу окремим учням; підтримувати ініціативу; непримиренно ставитися до проявів зла й несправедливості тощо.

II. НАУКОВІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

2.1. Поняттєвий апарат

Перш ніж перейти до освітньої конкретики, необхідно з'ясувати значення основних понять національно-патріотичного виховання. До них відносимо такі як *етнос, народ, нація, національний, націоналістичний, патріотизм, українська мова як інтегральний складник патріотизму, якості громадянина-патріота, патріотичні цінності*.

Григорій Вашенко узагальнює *визначення нації* як «цілість поколінь минулих, сучасних і майбутніх. Таку цілість підтримують передусім традиції. Завдяки їм зберігається й розвивається національна мова, без якої неможливе існування нації, зберігаються релігія, звичаї, здобутки мистецької творчості, світогляд, народні ідеали, – все те, що створює обличчя народу, що відрізняє його від інших народів» [30, с. 101].

Народ стає нацією тоді, коли набуває самобутніх ознак, неповторних етнічних рис, тобто – коли *стає народом-індивідумом*, – констатує визначний український письменник і громадський діяч Сергій Плачинда [56]. *Нація виростає з народу, як квітка з рослини. Нація – вінець людської цивілізації*.

Різниця між етносом і нацією полягає в тому, що «етнос може існувати ізольовано; у горах, наприклад, були етноси; нація ж не може існувати ізольовано. *Нація тоді стає нацією, коли етнос перетворюється на суб'єкт світової історії*, і тільки тоді! В Європі XVII століття українське козацтво було найбільш великою військовою силою. Французькі енциклопедисти у своєму проєкті світової історії присвячували Україні цілий том!... Я можу навести безліч прикладів, що підтверджують сказане вище», – зазначає Сергій Кримський, всесвітньо відомий український філософ, лауреат Шевченківської премії [39, с. 15].

Український патріотизм – синтетична категорія, яка включає все незапечено цінне в історії державності. Він стимулює національно-державний розвиток, спрямований на становлення громадянського суспільства.

У нормативно-правових документах *патріотизм* визначають як прагнення до свободи, любов до Батьківщини, вірність і служіння їй і своєму народові, дієву турботу про їх благо, активне сприяння утвердженню й розвитку України як вільної суверенної правової демократичної соціальної держави, готовність обстоювати й захищати її територіальну цілісність, незалежність; сприяння гармонізації державних, суспільних, громадських і особистісних інтересів; невіддільність від неї своєї долі. Формуючи в учнів поняття патріотизму, доцільно звернутися до золотой спадщини українських інтелектуалів: *Патріотизм для українця* не є декоруванням рідного краю й бомбастичним повторенням абстрактних гасел, – стверджує Юрій Липа. «Про Україну і про свій патрі-

отизм пересічний українець взагалі не любить говорити. Хто пригадає людей, що йшли на <...> смерть за свій край, ствердить, що вони робили це без зайвих слів і без декламацій. Характер прив'язання до краю був глибоко родинний. Це – дім, «своя хага» – ідеал українського патріотизму, де є «своя правда». Поняття краю як Родини, як Хаги, як Дому – це осердя всього найлюдянішого, усіх ідеалів людини, праджерело усіх найкращих почувань і всі можливості розвою. «Дім – це те місце, де найбільше людина є людиною. Це осередок людства для українця» [43, с. 164–165].

Педагогічна спадщина прирощує поняття патріотизму *совісністю*, яку Василь Сухомлинський називав стрижневою і такою, що визначає решту людських якостей; повагою до людини загалом, любов'ю до сім'ї, до рідного міста / села, до природи, до рідної мови, почуттям обов'язку, відповідальності й вірності Батьківщині, працелюбністю і прагненням брати активну участь у її перетворенні, ненавистю до її ворогів, бережливим ставленням до природи [63: Т. 5, с. 229–239]. Патріотизм не обмежується носінням синьо-жовтих стрічок, загортуванням у державний прапор і вигукуванням гасел. Це поняття невіддільне від мови народу, з яким ідентифікує себе патріот.

Ключова роль української мови як шкільного предмета у формуванні *національної і культурної ідентичності* визначається тим, що *мова – це те, що робить Україну Україною, а українців – українцями*. Саме мова є стрижневою ознакою українськості, золотим її осердям. Вона забезпечує становлення світогляду здобувачів освіти, інтегрує соціум, з населення гуртує народ, визначає не схоже на інші обличчя нації. Саме через опанування мови формується *національна і культурна ідентичність* – усвідомлення людиною своєї належності до певної національної збірності і культури шляхом визнання і засвоєння її цінностей, норм, ідей, пріоритетів, смаків, традицій, ототожнення себе з культурними зразками тощо. Тому настільки важливо формувати в учнів розуміння визначальної ролі державної мови в самоідентифікації українців як нації й у знищенні якої ворог убачає демонтаж самої нації, позбавлення її права на існування [4].

Патріотизм несумісний із чужою мовою, тим більше мовою агресора-вбивці, мета якого – знищити Україну разом з українцями, чия мова їх особливо дратує. Адже саме *патріотизм і мова перетворюють населення на народ* (В. Черняк). *Слово представляє народ. Це його повноважний представник, повпред* (А. Брагіна). *«Мова – то серце народу: гине мова – гине народ»*, – казав Іван Огієнко. *«Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову»*, – ставила діагноз Ліна Костенко. Відома сентенція: *«Чия мова – того й влада»*. *«Той, хто не знає мови держави, в якій живе, – або гість, або наймит, або окупант»*, – висновує Карл Маркс, маючи на увазі таких, які мимоволі, а то й свідомо підіграють путіну. Слід визнати, що за нинішніх умов жорстокої війни на винищення українців як нації, основний

маркер якої – мова, таке алогічне поняття як *«російськомовний патріот»* є абсурдом. Попри відмовку про надуманість проблеми, якою мовою говорити (*какая же разница?*), вона є ключовою. Адже основне гасло й аргумент путіна у цій кривавій війні – *«Россия заканчивается там, где заканчивается русский язык»*. Напавши на Україну, він мав на меті знищити її й українців і таким чином увідповіднити цьому гаслові світовий порядок у власній фашистській версії.

Ті ж, хто вважає себе українцями, десятиліттями ігноруючи державну мову, та ще й в умовах жорстокої війни, збільшують питому вагу й розширюють географію ненависті до України, додають путіністам аргументів у нібито несамодостатності й недержавності українського народу, впевненості в політиці його знищення й привласнення історії, а отже, й території. Традиційно в російськомовному (а фактично – суржикомовному) середовищі звикли маскуватися ідеологи України як сфери особливих інтересів росії, її асиміляції та перетворення на резервацію для українськомовних із поступовим їх зросійщенням і позбавленням національних ознак; представники п'ятої колони; російські шовіністи, які підривають і послаблюють нашу державу зсередини; послідовники аж надто живучої табачниковської теорії *«плюрилінгвізму»* (від лат. *pluralis* – множинний), якою намагалися підмінити пріснопам'ятний білінгвізм і яка реінкарнувалася в синонімічну версію – *«багатомовного навчання»*. Ідеться навіть не про кількість виучуваних іноземних мов, яких має бути не менше трьох, а про вивчення більш ніж трьох шкільних предметів різними мовами, серед яких, безперечно, російська. Це виглядає непатріотично й нереалістично, тим більше щодо закладів навіть не вищої, а загальної середньої освіти, тим більше у вакуумному мовному середовищі.

Перешкоджають утвердженню державної мови такі явища як досі не викорінене *мовне рабство*, *мовна нестійкість* українців, що визнають свою другосортність у власній державі, запобігливо переходячи на мову катавбивці у розмові зі співгромадянами, які вивчали в школі українську, а трохи молодші навіть складали обов'язковий тест ЗНО.

До *якостей громадянина-патріота* Василь Сухомлинський відносить гармонію розуму, думок, ідей, почуттів, учинків, а також стійку переконаність у їх правильності. Великий педагог пріоритетизував необхідність виховання в учнів любові до свого народу, відповідальності, обов'язку щодо нього; постановку учнями особистісної проблеми перед власною совістю у питаннях вибору моральної поведінки щодо своєї Батьківщини.

До *патріотичних цінностей* відносять: національну ідею, українську мову, національну культуру, історію народу і держави, національну самовизначеність (тожсамість), громадянську активність, дотримання законів (законслухняність), Батьківщину (малу й велику), лідерів і героїв нації, держави, матір, батька [40; 49].

Визначний український письменник і громадський діяч Сергій Плачинда нагадує: якщо за часів СРСР слово *націоналізм* звучало як вирок, за нього переслідували, судили, ув'язнювали, то здобуття Україною незалежності уможливило дефальшування цього явища. Сергій Плачинда визначає націоналізм як *природний і закономірний рух народу на захист і утвердження своєї самобутності*. Саме в такому формулюванні це поняття було затверджене на науково-політичній конференції «Український націоналізм у протистоянні російському великодержавному шовінізмові» наприкінці 1991 року [56].

З'ясовуючи значення інколи нерозрізнюваних понять «*національне*» й «*націоналістичне*», Сергій Плачинда роз'яснює: «національне – це ознака; націоналістичне – дія. Національне – це стан. Націоналістичне – рух. Національне – це надягти вишиту сорочку чи розмовляти українською мовою; обвішати стіни своєї хати рушниками. Національне – це українська пісня, Дніпро, левада, лелека на клуні, барвистий український одяг тощо. Націоналістичне – це дати відсіч шовіністові-колонізаторові, це публічно постати проти русифікації, це повсякчас обстоювати своє, українське, національне, це активно популяризувати [*правдиву – авт.*] історію, культуру України, її етнос, психологію національного характеру тощо; вести агітацію і пропаганду на захист України повсюдно й повсякчасно. Однак національне й націоналістичне – діалектично взаємопов'язані явища. Вони не виключають одне одного» [56].

Найхарактернішими ознаками сучасного українського націоналізму Сергій Плачинда називає такі: 1) гуманізм; 2) народність; 3) мирний оборонний характер; 4) інтернаціональний характер; 5) творчий характер.

Стратегією націоналізму є національна єдність українців як підсумок великого історичного шляху. «Українець українцеві має стати братом. Українка українці – сестрою. Україна має стати найрозвинутішою, найкультурнішою, найкрасивішою державою в світі» [56]. *Тактикою націоналізму* Сергій Плачинда називає ведення непримиренної кваліфікованої і компетентної агітації й пропаганди проти «великоруського» і російського шовінізму, боротьбу проти перевертнів і холуйського запобігання перед ним, проти прокомуністичних [*а в нашій ситуації – проросійських – авт.*] партій усіма можливими засобами і насамперед засобами масової інформації. До тактики націоналізму Сергій Плачинда зараховує аспект розкриття відмінностей між росіянами (московитянами) й українцями, про які нарешті почали говорити лише зі здобуттям Україною незалежності. Тема різкого розходження між українцями і росіянами (московитянами), які вразили світ своєю нечуваною жорстокістю, особливо актуалізувалася зараз, під час російсько-української війни. Сергій Плачинда ще задовго до неї пропонує проаналізувати історію і наводить красномовні факти.

Важливим складником націоналізму є *національна гідність*, яку «віками знищували різні заїди, чужинці, окупанти, загарбники і грабіжники. Надто в цьому відзначилися такі сумнозвісні кати українського народу як Петро I,

Меншиков, Катерина II, Валуєв, Ленін, Сталін, Гітлер, Каганович, Брежнев, Сулов та інші. Найбільше і найдовше витолочував гідність українського народу російський великодержавний шовінізм.

2.2. Традиції українського національно-патріотичного виховання

Традиційно в усіх народів найвищі цінності формуються в національному середовищі, зміст і форми функціонування якого відбивають культурно-історичний досвід рідного народу. «Процеси соціалізації і самовизначення особистості здобувача освіти детермінуються не тільки еволюцією суспільних пріоритетів, остаточним вибором Україною цивілізаційного вектора розвитку, потребою усвідомлення нацією своєї європейської ідентичності, а й глобалізаційними, зовнішніми й внутрішніми викликами» [29, с. 11].

Кожен народ, зокрема й українці, виробили свою національну систему виховання. Вона є тією основою, на якій із покоління в покоління формувалися національна самосвідомість, патріотичні й громадянські почуття українців. Тисячу років тому Конфуцій закликав: «Уперед – до пращурів!» У наш час ці слова набули нового, сучасного смислу.

Тому проблеми національно-патріотичного виховання мають розглядатися не лише з позицій сьогодення, й у контексті педагогічної спадщини – праць Григорія Ващенка, Бориса Грінченка, Михайла Драгоманова, Миколи Костомарова, Юрія Липи, Софії Русової, Василя Сухомлинського, Костянтина Ушинського, Івана Франка, Якова Чепіги й інших [2; 3; 12; 30; 31; 43; 67].

Визначний український педагог Григорій Ващенко зазначав, що «традиційний європейський виховний ідеал побудований на засадах гармонійного розвитку людини. Гармонійність треба розуміти не як розвиток всіх властивостей людини до однакового рівня, а як певну цілість, при якій кожна здібність посідає в особі те чи інше місце в зв'язку з роллю її в нашому житті й діяльності». Людину можна вважати гармонійно розвинутою лише за умови, якщо певна якість «посідає центральне місце в її психічному житті і відіграє роль стрижня, навколо якого органічно об'єднуються особисті властивості людини. Такою властивістю українця в сучасних умовах життя українського народу є безмежна відданість Богові й Батьківщині». Вони включають високі інтелектуальні якості (відповідний світогляд, добру фахову підготовку, розвинені логічне мислення, інтелект, творчі здібності)» [30, с. 185].

Григорій Ващенко наполягав: «молодь мусить чітко уявляти собі, в чім благо Батьківщини». Це:

1. *Державна незалежність*, можливість для українського народу вільно творити своє політичне, соціальне, господарське і релігійне життя. 2. *Об'єднання всіх українців* незалежно від їх територіального походження, віросповідання, соціального стану тощо *в одну спільноту*, що пройнята єдиними твор-

чими прагненнями й високим патріотизмом. 3. *Справедливий державний устрій*, який підтримував би лад в суспільстві і водночас забезпечував особисті права й волю кожного громадянина, сприяв би розвитку і прояву його здібностей, спрямованих у бік громадського добра. 4. *Справедливий суспільний устрій*, який унеможливило б боротьбу між окремими групами суспільства. 5. *Високий рівень народного господарства*, що забезпечувало б матеріальний добробут всіх громадян. 6. *Розквіт духовної культури* українського народу: науки, мистецтва, освіти; піднесення їх на світовий рівень. 7. *Високий релігійно-моральний рівень* українського народу. 8. *Високий рівень здоров'я* українського народу [30, с. 173–175]. Більшість цих пунктів актуальна і для нашого сьогодення.

Григорій Ващенко писав: «Виховуючи інтелект, даючи дітям знання, ми так або інакше впливаємо на їх волю і почуття... Існує лише одна добродієність – мудрість, яка відносно волі стає хоробрістю, відносно почувань – помірністю, відносно інших людей – справедливістю, відносно Бога – благочесністю» [30, с. 173].

2.3. Звернення Президента України Володимира Зеленського як вагомий складник національно-патріотичного виховання

Гідне місце у програмах з усіх предметів мають посісти Звернення Президента України і Верховного Головнокомандувача ЗСУ Володимира Зеленського до народу України й світової спільноти. Употужнюючи традицію, започатковану найпопулярнішим і найшанованішим президентом США Франкліном Рузвельтом, Звернення Зеленського оприявнюють сукупний інтелект українців, генетично запрограмований нашими предками, і змушують битися в унісон людські серця у всіх куточках планети. Ідеться про опанування взірцевого мистецтва спілкування визнаного міжконтинентального лідера не лише зі своєю країною, а й про об'єднання всього світу навколо України в час смертельної загрози.

Загальна кількість таких Звернень уже сягає сотень, однак доцільно розпочати промовою з нагоди 30-річчя Незалежності України, де чітко відстежено й сконденсовано представлено її славний героїчний шлях, акцентовано ключові події історії [59]. Надзвичайно потужні меседжі містяться у Зверненні Президента України до народу з нагоди Дня Перемоги над нацизмом, Дня Конституції, Дня Державності, Дня Незалежності України.

З перших днів березня Президент України чи не щодня спілкується відеозв'язком зі знаковими світовими аудиторіями – національними парламентами, з учасниками самітів НАТО, ЄС, громадських і культурних заходів міжнародного масштабу.

Відзначають першість нашого Президента за масштабністю звернень до парламентарів різних країн на різних континентах, що перетворює медійний простір на таку саму зброю, як і справжня, яку використовують на полі бою. Це тим більш важливо, що нині фактично іде Третя світова війна, – зазначає Павло Клімкін, ексміністр закордонних справ України.

Усі на планеті мають знати, що коїть росія, щоб відповідальність за злочини проти українського народу стала невідворотною й максимально жорсткою, – так пояснив український Президент мету своїх Звернень.

Завдяки промовам Володимира Зеленського увесь світ

- дізнається про те, що росія десятиліттями готувалася до цієї ганебної війни;

- про провал задуму московитів ще в перші дні вторгнення;

- про хибне їх сприймання безстрашних українців, які споконвіку понад усе цінують свободу, без якої життя не має сенсу;

- про руйнівне нутро російських військових, які не знають межі зла, перетворюють на попіл наші міста, вбивають цивільних, гвалтують жінок і неповнолітніх, викрадають дітей, розстрілюють біженців, катують і вбивають учасників АТО, мародерять, спалюють музеї, підривають житлові квартали, школи, лікарні, університети;

- завдяки виступам нашого Президента світ переконується, що свобода має бути озброєною;

- доходить розуміння, що Україна конче потребує літаків і сучасної протиракетної зброї, танків;

- що українське небо має бути захищене від російських ракет і авіабомб;

- що допомога ЄС, НАТО, «Великої сімки» і світових фінансових інституцій має бути дієвою і без обмежень.

Володимир Зеленський започаткував чесну і прямолінійну дипломатію й інші дипломатичні новації. Це готовність говорити про все чесно, відверто, як є, не боїтися дорікнути деяким лідерам за їх або надто обережну, або прокремлівську позицію щодо війни.

Виступи Глави держави стали одним із ефективних інструментів дипломатичного впливу на колективний захід. Промови Володимира Зеленського перед американськими і європейськими парламентарями змінили позицію Заходу щодо посилення обороноздатності України. Майже кожне звернення глави Української Держави досягає ефекту – збільшує військову допомогу і підтримку України у її справедливій боротьбі. Про це свідчить те, що 73% американців підтримують постачання Україні зброї. Завдяки дипломатичним талантам влади і героїзму українського народу Сполучені Штати Америки вже не бояться спровокувати росію військовою допомогою Україні, постачаючи їй усе потужнішу зброю. Промова Володимира Зеленського в Бундестазі 17 березня стала вододілом, після якого політика Німеччини щодо України зазнала радикальних

змін. Звернення українського Президента, на переконання Павла Клімкіна, змінюють підхід до дипломатії майбутнього.

У структурованих Зверненнях Президента оптимально збалансовані фактична та емоційна частини. У його промовах вдало поєднано історичні паралелі з Другою світовою війною. Так, у промові перед парламентарями Нідерландів Володимир Зеленський упаралелив бомбардування фашистами Роттердама під час Другої світової війни зі збиттям росіянами у 2014-му малайзійського лайнера рейсу МН17, на борту якого загинуло 192 нідерландці.

Український Президент ефективно використовує емоції, чим виграшно відрізняється від малоемоційних європейських політиків.

«Є накопичувальний ефект від таких виступів. Це новий інструмент для дипломатії, своєрідна революція в публічній політиці», – вважає німецький політолог Андреас Умланд.

Педагоги-предметники мають глибоко й ретельно вивчити промови Президента України, Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України Володимира Зеленського з метою їх впровадження в освітній процес як взірцевих за змістом і за формою звернень лідера нації до народу.

2.4. Взаємодія і взаємозумовленість складників освітнього процесу

Освітній процес є складною системою взаємодії ланок єдиного ланцюжка: педагог → метод → знання → особистий досвід суспільних відносин → самовиховання. Компетентнізація навчання як тримальна конструкція реформування Української нової школи передбачає формування у здобувачів освіти усіх предметних і ключових компетентностей, перелічених у Законі України «Про освіту» [36], а також умінь XXI століття [5; 11].

Система методів навчання й виховання функціонує й застосовується як двосдиний механізм, що забезпечує одночасне передавання знань, засвоєння цінностей, формування умінь, навичок, досвіду, емоційного інтелекту, розумовий розвиток, становлення світогляду, а також активує пізнавальні й виховні стимули учнів.

Система методів виховання упродовж життя має трансформуватися в надійні способи формування особистості з кращими моральними якостями, відповідними формами поведінки, гуманістичним ціннісним світоглядом і системним критичним мисленням, здатної засвоювати цілеспрямовано здобуті знання, аналізувати, синтезувати, узагальнювати циркулюючу вільну інформацію, давати об'єктивну оцінку явищам і подіям, розрізняти факти й думки, правду й неправду, протистояти ворожим ідеологічним впливам, робити моральний вибір, приймати людинодоцільні рішення.

У структурі такої складної системотвірної якості особистості як *громадянськість* науковці виокремлюють чотири компоненти: *мотиваційно-ціннісний, когнітивний, емоційний та поведінковий*.

Мотиваційно-ціннісний компонент включає цінності й мотиви, що спонукають людину усвідомлювати себе українцем, патріотом і громадянином України.

Когнітивний складник передбачає знання особою вимог щодо себе в аспекті громадянськості.

Емоційний компонент пов'язаний з емоціями й почуттями, які переживає людина, усвідомлюючи себе українцем, патріотом і громадянином.

Поведінковий складник проявляється через українську тожсамість, патріотизм і громадянськість у діях і в поведінці.

Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає усвідомлення своєї належності до української спільноти, українську тожсамість; патріотизм; повагу до держави, прав і свобод людей; толерантність; сформованість гуманістичних ціннісних життєвих установок; формування прагнення служити Батьківщині й народу України; потребу самовдосконалюватися в статусі громадянина й засвоювати відповідні знання; бажання брати участь у суспільно-політичному житті; необхідність виявляти активну патріотичну громадянську позицію тощо.

Когнітивний компонент включає знання мови, історії, культури своєї країни, національних традицій; здатність розбиратися в сутності зв'язків, що визначають взаємовідносини людини зі своєю країною; знання демократичних основ державності, атрибутики своєї країни; розуміння абсолютної цінності прав людини, свобод особистості; сформованість уявлення про суспільне життя, політику; знання основ політичної системи країни; обізнаність із міжнародною діяльністю України; розуміння ролі громадянина в зміцненні демократії тощо.

Поведінковий компонент забезпечує прийняття на себе відповідальності за долю Батьківщини й співвітчизників; досконале володіння українською мовою; додержання законів Української держави; виконання громадянських обов'язків; толерантність; повагу до людини як найвищої цінності й до громадян України; готовність включитися у вирішення важливих проблем державного устрою; участь у громадянських діях (вибори); здатність аналізувати політичну ситуацію, критично й системно мислити; спроможність встановлювати конструктивні стосунки зі співвітчизниками й представниками інших спільнот; вміння працювати в групі; застосовувати здобуті знання в реальних життєвих ситуаціях; користуватися своїми правами, захищати їх; обстоювати законні інтереси інших людей і суспільства загалом; здійснювати самопізнання, самоаналіз, самооцінку; аналізувати власну громадянську позицію і діяльність; контролювати результати своєї громадянської діяльності, рівень власного розвитку; критично сприймати соціально-політичну інформацію; адекватно оцінювати ситуації суспільного життя; знаходити й використовувати необхідну інформацію; розвивати громадянську компетентність через самоосвіту.

III. НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСТВА У ПРОЦЕСІ ОПАНУВАННЯ ОСНОВ НАУК

3.1. Пріоритети виховання в умовах викликів Незалежності України

Національно-патріотичне виховання здійснюється насамперед через *засвоєння основ наук*, що закладають фундамент якісних глибоких стійких знань, формують цінності й світогляд, національну самосвідомість здобувачів освіти, а також через опанування предмета «Захист України», роль і зміст якого вивіщує, урізноманітнює, розширює і збагачує сама жорстока воєнна дійсність. Зміст цілеспрямованого національно-патріотичного виховання визначається Конституцією і законами України, Концепцією Української нової школи, військовою присягою і військовими статутами. Одна з умов свідомого здобування знань і важливий важіль піднесення виховного потенціалу пізнавальної діяльності – опора на мисленнєву діяльність і власний досвід.

Надважливим громадянським компонентом суспільно-гуманітарної освіти й національно-патріотичного виховання має стати героїзм наших сучасників, воїнів, готових віддати безцінне – своє життя – за Україну і її народ, «щоб кожен із нас міг прокинутися» не під виття сирен повітряної тривоги й вибухи смертоносних бомб, «а від співу пташок». Це слова вдови молодого пілота Дмитра Чумаченка, який міг катапультиватися, але не зробив цього, врятувавши сотні людських життів.

Президент США Джозеф Байден наголошує, що путін має намір знищити самобутню українську культуру, стирає з лиця землі всі культурні центри, музеї, школи, пам'ятки, – потужно показуючи, що США не допустять такого сценарію. Володіючи унікальним культурним спадком і досвідом, українці мають самі усвідомити, хто вони є, й утвердити свою самоцінність.

Тому на вістрі актуальності постали проблеми знеросійщення, відновлення й повернення нашої вкраденої московитами історії і привласненої культури, про що прищільно висловився моральний авторитет нації Мирослав Маринович: «Проблема тут майже лінгвістична, – *виявляється, досить не розрізняти поняття «руський» і «російський», щоб узаконити найбільшу крадіжку тисячоліття»* [52, с. 26].

Без перебільшення, і Древній Київ, і Київська Русь вплинули на уми всього людства. Ми маємо усвідомлювати, що є спадкоємцями унікальної культури, яку зобов'язані знати, берегти й передавати грядущим поколінням. Тому не втрачає актуальності проблема *формування культурної ідентичності* – усвідомлення кожним українцем своєї належності до великої культури шляхом визнання і засвоєння її цінностей, норм, ідей, пріоритетів, смаків, традицій, отожднення себе з культурними зразками тощо. Національне почуття є квінтесенцією всієї системи цінностей, заснованої на етнорелігійній, етнополітичній, етносоціальной, етнокультурній свідомості.

Визначені науковцями пріоритети виховання скеровують на реалізацію цілісної моделі його змісту, який включає: *ціннісне ставлення до себе, до сім'ї, родини, до кожної людини; до суспільства й держави; до праці; до культури (матеріальної й духовної); до природи.*

А це означає, що особливу роль у національно-патріотичному вихованні і морально-політичній підготовці майбутніх громадян-захисників відіграють предмети суспільно-гуманітарного спрямування [7; 9; 18].

Відповідно до *принципу єдності навчання, виховання і розвитку* навчальні програми передбачають вирішення певних виховних завдань. Із цією метою слід з'ясувати виховні можливості предмета, усвідомити вимоги програми, забезпечити формулювання виховної мети кожного уроку.

STEM-освіта уможливує ознайомлення учнів із впливом Четвертої промислової революції на розвиток військової техніки, розв'язування завдань військового характеру. На заняттях із фізичної підготовки розвивається така необхідна і в мирний час витривалість, координація і точність рухів, бадьорість, висока працездатність.

Розширити рамки підручника, збагатити, оновити й осучаснити когнітивну й виховну карту змісту всіх шкільних предметів найновішою інформацією з усіх галузей знань у річищі діалогізації, уміжпредметнення й компетентнізації освітнього процесу дасть можливість *використання медіатекстів* [10].

Важливим фронтом російсько-української війни є інформаційний, тому пріоритетну увагу в освітньому процесі необхідно приділяти *боротьбі з фейками*. Цьому сприятиме зокрема робота з медіатекстами, де розкриваються підступні наміри ворога й недолугість його думок.

Впродовж усіх років незалежності в Україні й за її межами здійснювалася *повзуча інформаційна окупація*. Мільярди російських нафтодоларів витрачалося на те, щоб нав'язати Європі модель біполярного бачення України, її нецілісності, роз'єднаності на прозахідну і проросійську. Метою російських фейків, чий кінець настав 24 лютого 2022 року, було створення в медіапросторі негативного іміджу України, виправдання агресії рф, дискредитація Збройних Сил і захисників «АзовСталі» зокрема, намагання зупинити постачання Україні зброї фейками про «чорний ринок», поширення панічних настроїв, дестабілізація емоційного стану українців, занурення їх у ситуацію катастрофізації, на яку неможливо вплинути, руйнування усталеної картини світу людини, її місця в ньому. Одним із крайніх прикладів є фейковий маніфест від імені «Азова».

Надання нашій країні статусу кандидата в ЄС, активізація євроінтеграційних процесів зобов'язують науковців з'ясувати, з яких джерел і як саме формується уявлення європейців про Україну в її історичній і культурній вертикалі й горизонталі; про українців та їх сприймання у світі; про роль Української держави у світових процесах; віднайти «поцуплені» пазли, виявити й заповнити прогалини в українській мові, історії, культурі, освіті; скласти, сформувати і

представити в підручниках і засобах масової інформації (ЗМІ) адекватний образ України з урахуванням її внутрішнього самоосмислення, розуміння свого місця й ролі в світі у контексті сучасній реальній, уроків історії, осмислених і виправлених історичних помилок, щоб надалі не повторювати їх. Корекцію і збагачення образу України для автентизації його у європейців уможливить дослідження того, як представлено Україну – давню й сучасну – й українців у підручниках країн Європейського Союзу і в свідомості його громадян.

Тому неабияку увагу в освітньому процесі необхідно приділити формуванню в учнів адекватного образу України і здатності протистояти фейкам. Здобувачі освіти мають залишатися емоційно стійкими, зберігати холодну голову, не панікувати, стабілізувати своє оточення, дотримуватися здорової поведінкової моделі тощо.

Стабілізація в умовах війни передбачає орієнтування в інформаційному полі, вибір достовірних перевірених джерел, ретельний добір і перевірку інформації.

Протидія інформаційним загрозам спонукає посилити захист українського медійного простору, системну боротьбу з дезінформацією на державному рівні; більше уваги приділяти ознайомленню учнів з основними підходами до добору й висвітлення інформації, розвитку системного критичного мислення, вентилуванню емоцій, стабілізації емоційного стану, поповненню інтелектуальних, життєвих, фізичних та емоційних ресурсів шкільної юні.

Задіяна в освітньому процесі інформація має містити меседжі, які стабілізують особистість і суспільство: «Я не сам/сама → Україна єдина → світ з Україною» [68, с. 28].

3.2. Захист України

Об'єктивну думку про воєнне мистецтво українців та їх роль в армії СРСР наші співвітчизники дізналися під час воєнного путчу в Москві напередодні доленосного голосування у Верховній Раді. Російська делегація тоді примчала умовляти Україну не виходити зі складу радянської імперії й «не розвалювати» армію. Як з'ясувалося, «сталеві міць» радянської армії трималася на освіченості, інтелекті й високому професіоналізмі українських військових, які, за знанням самих же росіян, становили її елітарну основу й ледь не 80% складу.

Формальність військово-патріотичного виховання в радянській версії, його удругорядження на тлі відмови України від статусу ядерної держави й політичної та соціально-економічної нестабільності в суспільстві на початку 90-х років минулого століття негативно позначилися на мотивованості й рівні підготовки юнацтва до військової служби. «Близько 28% юнаків, які були призвані на військову службу в Збройні Сили України, заявили, що вони взагалі не бажають служити, а дві третини – що служать примусово». Чимало випускників шкіл намагалися ухилитися від служби, посилаючись на неіснуючі хвороби або вигадані сімейні обставини [65, с. 115]. Водночас майже 67% опитаних виклада-

чів допризовної підготовки у школах України вважали, що пропедевтична військова підготовка здобувачів освіти забезпечуватиме мобілізаційний резерв на випадок війни, попри те що резерви готують Збройні Сили, військові формування й підвідомчі навчальні заклади.

Аналіз експериментальних даних дав можливість з'ясувати чинники негативного ставлення юнацтва до допризовної підготовки і військової служби. Це складна політична й соціально-економічна ситуація в країні кінця 80-х – початку 90-х років минулого століття; недосконалість законодавства й незнання його суті; нерозуміння призначення й завдань Збройних Сил України; удругоряднення військово-патріотичного виховання в школі; вибірковість призову на військову службу; нестатутні відносини в армії; скептицизм більшості педагогів і науковців щодо включення допризовної підготовки в Базовий навчальний план; штучний відрив допризовної підготовки від фізичної культури, трудового навчання й інших дотичних предметів; недосконалість програм; неадекватність змісту (невідповідність військових понять змістові навчального матеріалу; штучне й неправомірне впровадження специфічних понять у шкільний обіг); недоцільність організаційних форм і методів навчання, механічне їх перенесення з армії; неврахування законодавчо закріпленої альтернативної служби, а також передбачених законодавством можливостей для дівчат здобувати військову освіту; неврахування специфіки й негативного досвіду; нераціональне подвійне фінансування тощо [65].

Дані наукових досліджень дали змогу сформулювати основні методологічні положення оновленої допризовної підготовки. Це, по-перше, необхідність трансформувати «Допризовну підготовку» в предмет «Героїко-патріотична підготовка», метою якого стали виховання в учнів героїко-патріотичних переконань, відповідного способу життя і моделей поведінки; формування готовності до військової діяльності у широкому контексті самоактуалізації, увідповіднення змісту нового предмета таким завданням як становлення загальних уявлень, умінь і навичок, передусім технічної та обслуговуючої праці, що формуються у процесі засвоєння основ наук; реалізації шкільної програми з фізичної культури, трудового навчання, а також набуття життєвого досвіду. Це мало сприяти збагаченню змісту, підвищенню інтересу учнів до предмета, становленню позитивної мотивації щодо готовності служити у ЗС України та в інших військових формуваннях, підготовці до здобуття вищої військової освіти.

Було розроблено комплекс заходів щодо подолання стереотипних уявлень, увідповіднення військово-патріотичного виховання молоді реаліям життя, успішного розв'язання практичних завдань підготовки учнівської юні до усамостійнення, створення передумов для підвищення відповідальності учнів за підготовку до військової служби. Школа мала готувати учнів не лише до служби у Збройних Силах, а й у військових формуваннях України, а також до альтернативної (позавійськової) служби. Відтоді зміст і назва предмета, технології його

опанування зазнали значних трансформацій, однак залишилися мироорієнтованими відповідно до української ментальності.

Восьмирічна війна, а надто російська повномасштабна агресія спричинила якісні зрушення у Збройних Силах України щодо їх згуртування, мотивації, навчання, нарощування людського й кадрового потенціалу, фінансового й матеріально-технічного забезпечення, воєнного досвіду тощо. Простимульована грамотною зовнішньою політикою підтримка світової спільноти матеріалізувалась у наданні Україні таких необхідних коштів й ефективного озброєння, у навчанні тисяч українських військових користування новітньою зброєю.

Завдяки електронним ЗМІ учнівство має змогу у реальному часі відстежувати героїчну боротьбу Збройних Сил України з оборони і звільнення тимчасово захоплених ворогом територій.

Важливим складником змісту предмета має стати нечуваний героїзм українців у боротьбі за збереження людських життів, свободу й незалежність Батьківщини, історії героїв, їх безмежна любов до України.

Завдання № 1. I. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку.

ГЕРОЙ УКРАЇНИ СТЕПАН ТАРАБАЛКА

Військовий льотчик-випробувач, справжній професіонал, 29-річний майор Степан Тарабалка, відомий у всьому світі як «Привид Києва», став жахом для російської авіації. Він прославився після того, як у перший день російського вторгнення на своєму МіГ-29 збив шість ворожих літаків, які за наказом кремля бомбардували мирні міста і села України. Загалом на його особистому рахунку аж 40 повітряних цілей, можливо, навіть більше.

Атакуючи і знищуючи ворога в повітрі, Степан Тарабалка зберігав життя людей на землі. На своєму МіГ-29 він наближав, як тільки міг, нашу перемогу над нелюдами.

Народився Степан Тарабалка 9 січня 1993 року в родині робітників у селі Королівці Івано-Франківської області поблизу Коломиї. Він – один із тих романтиків, які з дитинства мріють стати військовими льотчиками. «З раннього дитинства він мріяв про небо, про те, щоб літати вище хмар», – згадує мати Героя. Зіграло свою роль і проживання поруч із військовим аеродромом. У дитинстві хлопчик спостерігав, як над його будинком пролітають літаки МіГ, і вже тоді вирішив, що стане льотчиком-випробувачем. «Він завжди спостерігав

за десантниками на їх повітряних навчаннях». І бігав у напрямку їх польотів, щоб побачити, де приземлилися.

Степан Тарабалка наполегливо йшов до своєї мрії. У 13 років вступив до Прикарпатського військово-спортивного ліцею. Вступивши до льотної школи, він лігав над селом на своєму МІГ-29 і вітав односельців і рідних нахилом крил. «За будь-якої нагоди підлігав близько до нашого будинку, робив невеликий пілотажний трюк. І всі в селі, кожна хата і всі села довкола знали, що Степан летить», – розповідала мати відважного льотчика. Згодом юнак вступив до льотного закладу вищої освіти – Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, який успішно закінчив у 2014 році.

Сучасний, креативний, активний, патріотичний, високопрофесійний. Він постійно цікавився новинками авіації, читав, вивчав, зростав як професіонал.

Звання за званням, посада за посадою. Участь у навчаннях, льотні зміни, удосконалення навичок пілотування, бойові ротації... Лише 8 років тому здобув офіцерське звання, а набув колосального досвіду. На Степана Тарабалку рівнялися товариші по службі, побратими. У ньому завжди були впевнені командири. Здобув авторитет за лічені дні. Був справжнім другом.

«Це офіцер нової генерації української армії, який розпочав свою офіцерську кар'єру саме в той час, коли в Україну прийшла війна. Захист своєї країни був для нього свідомим вибором», – зазначається у повідомленні командування Повітряних сил Збройних сил України.

13 березня 2022 року майор Степан Тарабалка вступив у нерівний повітряний бій із переважаючими силами ворога. Він не дав окупантам завдати удару по українському місту, чим урятував цілі житлові квартали від авіаційної атаки. У небі над Житомиром мужній льотчик-ас загинув смертю героя.

За особисту мужність і героїзм, виявлені у захисті державного суверенітету і територіальної цілісності України, вірність Військовій присязі Указом Президента України від 19 березня 2022 року майору Тарабалці Степану Івановичу присвоєно звання Героя України (посмертно).

У Героя залишилися батьки Іван і Наталя, дружина Олена і восьмирічний синок Ярослав (*з різних джерел*).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Яку роль у війні відіграє авіація?
2. Що було вам відомо про Степана Тарабалку, а про що ви вперше дізналися з тексту?
3. Яким було дитинство Степана?
4. Коли хлопець вирішив стати військовим льотчиком?
5. Як Степан ішов до своєї мрії?
6. Чому Степана Тарабалку називають офіцером нової генерації?
7. Як загинув відважний льотчик?

8. Як відзначено мужність і героїзм Степана Тарабалки і як іще Україна має увічнити пам'ять про Героя?

На уроках із «Захисту України» доцільно ознайомити учнів із п'ятьма вирішальними відмінностями між українською і російською арміями, які, на переконання секретаря Ради національної безпеки і оборони (РНБО) Олексія Данилова, гарантуватимуть перемогу України:

- консолідація довкола Українського Національного опору зростає, а підтримка війни серед росіян падає;
- сили оборони України інтенсивно використовують сучасну західну техніку, а росія знімає зі зберігання стару, радянську;
- мобілізаційний потенціал України постійно нарощується, а росії – вичерпується; загальна мобілізація для кремля – шлях до внутрішньої дестабілізації;
- Українська армія постійно нарощує якість, а росія поступово втрачає перевагу в кількості;
- українці борються за життя й за майбутнє, а росіяни воюють за унітаз і порцію боршника [61]. Варто запропонувати учням доповнити поданий перелік відмінностей і визначити, чи правомірно російська армія вважає себе другою армією світу.

На уроках із «Захисту України» доцільно організувати роботу над з'ясуванням смислу актуальних нині афоризмів із відомого трактату «Мистецтво війни» Сунь Цзи (Sun Tzu), китайського полководця, військового теоретика, стратега і мислителя. Для глибшого розуміння рекомендується проілюструвати їх прикладами із досвіду ведення визвольної війни українськими військовослужбовцями [62].

1. Мистецтво війни є життєво важливим для держави. Це питання життя і смерті, шлях до безпеки або до руйнування.
2. Перемога зарезервована для тих, хто готовий заплатити її ціну.
3. Ви повинні вірити в себе.
4. Концентруйте свою енергію і накопичуйте власні сили.
5. Управління багатьма таке саме, як і управління кількома. Це питання організації.
6. Той, хто перед боєм у штабі ретельно аналізує його можливий розвиток, має більше шансів перемогти.
7. Найкраща війна – розбити замисли противника; далі – розбити його союзи; насамкінець – розбити його війська.
8. Війна полюбляє перемогу й не любить тягlostі.
9. Немає прикладу, коли нація виграє від тривалої війни.
10. Ретельно зіставте протиборчу армію з вашою власною, щоб ви могли знати, де сила є надмірна і де вона недостатня.
11. Великих результатів можна досягти за допомогою незначних сил.
12. У війні з ворогом слід уникати того, що є сильним, і завдавати удару по тому, що є слабким.

13. Часове випередження супротивника нерідко дає більшу перевагу, ніж кращі ресурси.

14. Вся таємниця полягає в заплутуванні ворога, щоб він не міг зрозуміти вашого справжнього наміру.

15. Всі війни засновані на обмані. Отже, коли ми можемо атакувати, ми повинні здаватися нездатними; при використанні наших сил ми повинні прикинутися неактивними; коли ми близько, ми повинні змусити ворога повірити, що ми далеко; коли далеко, ми маємо змусити його повірити, що ми близько.

16. Коли ворог розслабився – напружуйте його. Коли він ситий – змусьте його голодувати. Коли отаборився – змусьте його рухатися.

17. Швидко рухайтесь, як Вітер, і тісно сформовані, як Ліс. Атакуйте, як Вогонь, і стійте, як Гора.

18. Якщо посилати підкріплення скрізь, то скрізь буде слабке місце.

19. Не повторюйте тактику, яка принесла вам одну перемогу, але нехай ваші методи регулюються нескінченною різноманітністю обставин.

20. Нагороди за добру службу не можуть відкладатися ні на один день.

На уроках із «Захисту України» корисно організувати роботу учнів із текстами / медіатекстами про мистецтво ведення переможної війни, зокрема про секрети воєнного успіху наших славних предків [33]. Опануванню учнями предметної та ключових компетентностей у контексті національно-патріотичного виховання сприятиме робота з текстом про деякі секрети здобування перемоги у війні, зміст якого корелюється із наведеними раніше афоризмами. Текст можна опрацьовувати почастино. Учитель може запропонувати старшокласникам пояснити цитату Сунь Цзи; з'ясувати, чому неприпустимі у стосунках між людьми хитрощі прийнятні на війні; розкрити сутність описаних у тексті стратегем; організувати групову роботу із захисту кожної з них або проектну діяльність; прорейтингувати стратегеми щодо ефективності; проілюструвати прикладами; знайти додаткову інформацію в електронних джерелах; запропонувати власні варіанти «воєнних хитрощів» тощо. Текст може бути використаний на уроках з інших предметів з огляду на наявний у ньому потенціал для проблематизації й освітнього процесу, розвитку критичного й стратегічного мислення.

Завдання № 2. І. З'ясуйте значення слів *трактат*, *стратегема*, *сейнер*, *локатор*, *сонар*. Прочитайте текст, визначте його основну думку.

ЯК ОБІГРАТИ ПРОТИВНИКА

«Війна – це шлях обману. Тому навіть якщо ти здатен – показуй противнику свою нездатність. Якщо маєш ввести в бій свої сили, – прикинься бездіяльним. Якщо мета близько, – вдавай, що вона далеко; якщо вона дійсно далеко, – створюй враження, що вона близько». Це цитата Сунь Цзи (544–496 до н.е.), автора відомого трактату «Мистецтво війни».

Воєначальники Піднебесної з давніх-давен вважалися неперевершеними майстрами в мистецтві обдурювання ворогів. Яскравим прикладом може слугувати солідний перелік знаменитих китайських стратегем (воєнних хитрощів).

Стратегі́ма (давньогрецьке *στρατήγημα* – «воєнна хитрість») – певний алгоритм поведінки, що має привести до успіху; прорахована послідовність дій, спрямованих на досягнення прихованої мети або на розв'язання якоїсь задачі з обов'язковим урахуванням психології візаві, його становища, обставин та інших особливостей ситуації. Попри те що стратегеми започатковувалися як військові хитрощі, з огляду на абстрактність та узагальненість їх доцільно використовувати у різних сферах життя. Алгоритм реалізації безумовно буде різним.

Прикладом стратегеми є «коса атака», коли один із ворожих флангів атакується переважаючими силами, у той час як більша частина війська лише стримує ворога. Подібний тактичний прийом трансформується в абстрактну ідею, стратегему – якщо не переважаєш ворога в усьому, то слід створити перевагу хоча б у чомусь (на певній ділянці). Ось кілька прикладів стратегем.

Заскочити зненацька

Наступаючи, Військо Запорозьке мало завдати ворогові якнайбільших втрат, позбавити можливості вести бій. Зазвичай козаки стрімко атакували ворога, проривали його бойові порядки, швидко просувалися в тил. Найважливіше було психологічно «дестабілізувати» противника, приголомшити, викликати паніку, позбавити можливості чинити організований спротив. Щоб застосувати цю тактику, запорожці мали виявити найвразливіші місця в бойових порядках ворога чи створити їх за допомогою різних прийомів, зокрема й військових хитрощів.

Стратегема «Заскочити зненацька» – прийом воєнного мистецтва, що виявляється в несподіваній для ворога атаці. Ця воєнна хитрість часто відіграла вирішальну роль у здобутті перемоги над ворогом у конкретному бою. Стратегема «Заскочити зненацька» була однією з п'яти ключових, які домінували серед 17 прийомів козацького воєнного мистецтва запорожців. Її неодноразово й успішно застосовувало Військо Запорозьке у найзнаковіших операціях 1648 року під час здобуття Запорозької Січі, у Битві під Жовтими Водами, у битві під Корсунем [35].

Вправному застосуванню цієї стратегеми сприяло те, що козаки діяли на власних теренах, у межах своєї території, яку вони знали набагато краще, ніж непроханий ворог, і могли це орієнтування використати для здійснення несподіваних атак. Воєнізований спосіб життя і військово-привілейований статус козацької верстви також сприяли досягненню високого рівня індивідуальної й колективної боездатності. Це давало змогу вправно застосовувати прийоми воєнного мистецтва.

Універсальне значення для успішного використання ефекту «несподіваності» має здатність діяти ініціативно й не давати ворогові перехопити бойову ініціативу. Це – традиційна риса козацького способу ведення бойових дій, так само як і високі командні якості керманічів козацьких формувань, багатий бойовий досвід тощо.

Бойове кольорування

Необхідність ретельнішого маскуванню військових кораблів виникла у Першу світову війну з огляду на активізацію німецьких підводних човнів. Незалежно від того, у який колір було пофарбоване судно, у перископ його обриси визначалися досить чітко. Прораховувалися курс, швидкість, і... дві три торпеди відправляли корабель на дно.

Виникла ідея зафарбувати судна в природні кольори. Але природа мінлива, влітку і взимку море різне, та й корабель теж не стоїть на місці.

Найцікавішою виявилася пропозиція морського офіцера і художника Нормана Вілкінсона, який захоплювався кубізмом. Англієць переконав у безперспективності маскуванню кораблів під постійно мінливе природне тло. Натомість він запропонував зобразити на судні яскраві абстрактні лінії й геометричні фігури.

Розрахунок був такий: приховати корабель під маскувальною розмальовкою неможливо, тому треба спотворити його розміри й форму. Тоді ворог не зрозуміє, що перед ним: великий суховантаж чи два маленькі сейнери, і взагалі, де ніс, а де корма.

До роботи залучили професійних художників-кубістів. Це дало нетривалий позитивний ефект: німецькі підводні човни набагато рідше потрапляли в ціль. Однак з уведенням морської авіації ситуація змінилася. Якщо в перископ визначити тип і переміщення розмальованого корабля було складно, то з повітря його силует проглядався досить чітко.

Під час Другої світової війни візуальний пошук морської цілі відійшов у минуле. Його місце посіли вдосконалені локатори й гідролокатори – сонари, а кораблі знову почали вкривати монотонною шаровою фарбою.

Однак ідея маскуванню набула інших форм. Яких саме?

Підступні окопи

Під час Другої світової війни генерали німецьких штабів, які мали деяке уявлення про невичерпність людських ресурсів СРСР, розробили спеціальну тактику. Вона давала змогу знищувати значну кількість живої сили. Німецькі окопи першої лінії оборони рили так, щоб передня стінка, звернена до радянських військ, була набагато вищою, ніж задня. Німці спочатку розміщувалися у цих окопах, а потім, за першої ж атаки радянських військ, відходили на другу лінію оборони.

Як відомо, основним гаслом керівництва СРСР у той час було – «Ни шагу назад!». А німцям тільки того й треба було: по псевдопередовій лінії вони по-

чинали бити задалегідь пристріляними гарматами. Снаряди, потрапляючи у високий бруствер тепер уже задньої стінки, вибухали. Половина уламків летіла вгору, а половина – прямо в окоп, і сховатися від них було неможливо. Пізніше цю підступну хитрість було розгадано, але радянська армія заплатила за неї надто високу ціну.

Апогеєм історії подібних тактик обману у воєнних діях, імовірно, стала вигадана «армія привидів». Її було створено, щоб обдурити нацистську Німеччину під час Другої світової війни. Для цього було зібрано цілий легіон артистів, фокусників і трюкачів, які використовували надувні танки, вантажівки та літаки, а також підроблені нашивки та фальшиві радіопередачі.

Дерев'яні «Хаймарси»

Зі стратегем Збройних Сил України найкреативнішою є «дерев'яні Хаймарси». Ця «воєнна хитрість» укотре підтверджує тяглість козацьких традицій, винахідливість і тонкий гумор українців, який зазвичай корелюється з високим IQ і дає їм можливість стійко переживати важкі випробування.

Американське видання «The Washington Post» повідомило, що російська армія атакувала дорогими ракетами «Калібр» щонайменше десять хибних цілей – дерев'яних муляжів реактивних артилерійських систем HIMARS.

Цю зброю Україні постачають Сполучені штати Америки, і вона дала можливість завдавати точних ударів на великій відстані. Саме з ударами по муляжах пов'язують заяви російської сторони щодо знищення українських HIMARS. Газета цитує американського дипломата: «Вони (Росія. – *Ред.*) стверджували, що знищили більше HIMARS, ніж ми навіть відправили».

«Українці дійсно з нищівною точністю й ефективністю використовують ракетні системи, кожна з яких стоїть на обліку», – зазначив Тодд Бріссіл, виконувач обов'язків речника Пентагону. Українські муляжі «Хаймарсів» виготовлені з дерева, але російські безпілотники не відрізняють їх від справжніх і передають дані ракетноносцям у Чорному морі.

Подібна обманна тактика дає змогу нашими захисникам бачити, де ворог встановив свої зенітні установки, а також змушують його витратити на знищення дерев'яної бутафорії запаси дорогіших високоточних ракет і переміщати глибше в тил свої склади з боєприпасами та пункти командування. Завдяки цьому ЗСУ здобуває значну перевагу над противником.

«Україну можна перевершити за кількістю озброєння, але перемудрити її не вдасться», – резюмує Джон Хадсон [60; 69].

Формуванню в учнів здатності протистояти фейкам сприятиме робота з текстами, де російські загарбники намагаються виправдати агресію, «набити собі ціну» й дискредитувати Верховного Головнокомандувача й Збройні Сили України. Одним із таких фейків є «Упереджена брехня». Міноборони України висміяло рф за фейк про знищені танки Leopard», які Україна ще навіть не отримала [66].

3.3. Українська мова

Українська мова як навчальний предмет має значні можливості для здійснення національно-патріотичного виховання учнів, адже саме мова – літописець духовності, культури народу, його героїчного минулого й сьогодення, могутній засіб вираження думок, формування духовного світу особистості, цілісних світоглядних уявлень і переконань, загальнолюдських ціннісних орієнтирів, зв'язку і спадкоємності поколінь, прилучення до культурних надбань українського народу й людства загалом.

Визначальна роль у здійсненні життєвих планів і намірів кожного випускника закладу загальної середньої освіти належить українській мові. Щоб здобути ґрунтовну, якісну освіту і престижну спеціальність, високу кваліфікацію й цікаву високооплачувану роботу, стати гідним членом суспільства і громадянином, необхідно досконало володіти державною мовою як соціальним капіталом. Від здатності випускників ефективно користуватись усім спектром можливостей мови у різних ситуаціях залежить їх особистісне становлення, інтелектуальний розвиток, світоглядні переконання, ціннісні орієнтації, спроможність розв'язувати життєві проблеми, успішна соціалізація. Висока загальна і мовленнєва культура гарантують успішну професійну діяльність, перспективу кар'єрного зростання особистості, її високий соціальний статус, належність до української еліти. А це життєво необхідно людині незалежно від того, хто вона, – політик, дипломат, учений, військовий, учитель, інженер, програміст, бізнесмен чи представник престижної робітничої професії [25, с. 100].

Національне почуття є квінтесенцією всієї системи цінностей, заснованої на етнорелігійній, етнополітичній, етносоціальній, етнокультурній свідомості. Тому уроки української мови мають бути уроками громадянськості, патріотизму, ціннісного світоглядного становлення. Неабияка увага має бути приділена новій функції української мови як майбутньої мови Європейського Союзу й засобу опанування європейських цінностей [19].

Формуванню національно-патріотичного світогляду учнів сприяє самий зміст мовної освіти, який забезпечує комплексну реалізацію виховних завдань.

Виховний вплив засобами української мови як предмета має бути максимальним, і змістовно, і структурно органічно впливати з його специфіки. Курс української мови реалізує основні виховні функції, зберігаючи водночас свій основний лінгвістичний зміст.

У змісті навчання української мови світоглядно-ціннісний і розвивальний аспекти реалізуються через *соціокультурну змістову лінію*, яка ґрунтується на аксіологічній, національно-культурній, акумулятивній та інших функціях мови [23; 26]. Ця ціннісна лінія, яка чомусь не вписалася у крайні програми, відображає взаємозалежний зв'язок: людина – людина – суспільство – мова – культура і передбачає вивчення мови в контексті приватного й суспільного життя,

представленої нею та відображеною в ній історії, культури, системи цінностей, світогляду українців, взаємозв'язків із народами світу та їх надбаннями.

Зміст навчання української мови має спрямовуватися на формування в учнів таких універсальних вищих цінностей, які називають загальнолюдськими і які задають генеральний напрям життєдіяльності: людяність, свобода, гідність, справедливість, совісність, сердечність, порядність, відповідальність, чесність, працьовитість, працелюбність, наполегливість, вірність, безконфліктність, повага до людей і людської гідності. Основні національні й суспільні цінності українців, які сьогодні набувають універсального, загальнолюдського характеру, закладають інтеграційну основу навчання, виховання й розвитку учнів засобами української мови.

Провідним каналом для включення в зміст навчання української мови відомостей виховного впливу є його побудова на *текстовій основі*. У новому нав'язаному Україні контексті російсько-української війни педагогічно-предметники відчуватимуть брак відповідного дидактичного матеріалу загалом, речень і текстів військово-патріотичного змісту зокрема і зумовлену цим потребу добирати їх самостійно з різних джерел. З огляду на це актуалізується текстоцентричний підхід, проблема добору, ідеологічного осмислення й усистемнення відповідного матеріалу у річищі компетентнізації навчання, увідповіднення його певним принципам, узгодження зі змістом освіти загалом і мовної зокрема, задіяння ресурсного потенціалу уміжпредметнення [14].

Для реалізації ідей навчання, що виховує й розвиває, недостатньо формально дібрати тексти / медіатексти національно-патріотичного спрямування. Процес формування стійких переконань не обмежується лише розумінням і засвоєнням учнями провідних світоглядних ідей. Необхідна організована цілеспрямована робота, що дає змогу включити учнів у різні види діяльності, які мають і навчальне, й виховне значення. Вони мають взяти дієву участь в осмисленні їх щодо змісту, способів розуміння ідей, їх мовного втілення. Важливо виробити в учнів *здатність застосовувати ці ідеї, положення, висновки* для аналізу конкретних явищ суспільного життя, навчити аналізувати події, оцінювати їх, робити висновки й узагальнення тощо [17; 24].

Продумана робота з текстами / медіатекстами забезпечує неформальний органічний зв'язок навчання з життям, героїчним сьогоденням, уможливило творчий підхід, пошукову діяльність здобувачів освіти завдяки порушенню різноманітних проблем життя країни, знаменних для українства подій, плеканню національних традицій, вихованню громадянськості й патріотизму. Залучення актуального текстового матеріалу уприроднює реалізацію вимоги зв'язку навчання з життям; дає змогу уникнути випадковості, штучності в доборі дидактичного матеріалу, спонукає учнів до самостійного пошуку.

Робота з текстами виховного спрямування дає можливість організувати евристичні бесіди за змістом, де проявляється і корегується у разі потреби життєва позиція учнів; створювати виховні ситуації, проектувати виховні задачі в тісному взаємозв'язку з пізнавальними, розвивальними і мовленнєвими.

Ефективність роботи з текстом залежить від того, наскільки вона мотивує, стимулює пізнавальну й мисленнєво-мовленнєву активність учнів, їх самостійність у виявленні, аналізі проблем, пошукові шляхів їх вирішення; прагнення висловити своє бачення людей, вчинків, стосунків, подій, явищ, дати їм оцінку, а також свідомий і доцільний вибір мовних засобів висловлення думки [13; 15; 16; 21; 27].

Аналізуючи текст, учні оцінюють життєві явища, засвоюють основні норми моралі, усвідомлюють власні моральні якості тощо. Це сприяє формуванню їх ідейно-політичних, національно-патріотичних, моральних переконань, естетичних ідеалів. Емоційна насиченість навчально-пізнавального матеріалу сприятиме активному його сприйманню й активному пошукові адекватних форм висловлення думок і почуттів.

Усвідомлене особистісне ставлення здобувачів освіти до виучуваного матеріалу, його світоглядного змісту є одним із основних показників сформованості світобачення учнів.

Кожен текст має містити цікавий актуальний фактаж із заявленої соціокультурної теми. Завдяки йому формуються фонові знання здобувачів освіти, які закладають фундамент розвитку базових компетентностей.

Порушена в тексті грамотно зчитана проблематика мотивує, викликає пізнавальний інтерес, життєву потребу висловитися, розвиває ініціативність та адресованість мовлення, пропонує зразки людської й комунікаційної поведінки у певній життєвій ситуації.

На перетині того самого тексту патріотичного змісту можуть формуватися кілька ключових компетентностей.

Суто мовні завдання до тексту педагог-предметник формулює після опрацювання змісту висловлення залежно від його смислової інфраструктури та особливостей мовного оформлення. Такі завдання можуть бути пов'язані з узагальненням і систематизацією вивченого в основній школі, опрацюванням норм сучасної української літературної мови, а також основ публічного мовлення у курсі старшої.

Завдання № 3. І. Прочитайте виразно вірш, визначте його основну думку.

Серцю тісно моєму у слові,
Рамки слова для серця малі.
Я ніколи не клявсь у любові
Рідній Матері й Рідній Землі.

Не спішіть цим словам докоряти.

Є у мене своє тут «але»:

Для понять Україна і Мати

Звичне слово «люблю» замалé.

Д. Онкович

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. З'ясуйте, у якому значенні вжито слово *любити* у вірші (скористайтесь тлумачним словником). Висловіть припущення, чому поета не задовольняє жодне тлумачення.

2. Вкажіть у вірші слова, написані не за правилами. Чому поет вдався до такого прийому?

3. Вивчіть вірш напам'ять.

Завдання № 4. I. Прочитайте текст, звертаючи увагу на перелічувальну інтонацію при однорідних членах речення. Визначте основну думку висловлення й комунікативну мету автора.

Українська нація дала світові Пісню, Хліб і Крила. Ось лише факти.

Найбільша кількість наймелодійніших у світі пісень.

Освоїли чорноземи по всій планеті. Чомусь уряди США, Канади, Аргентини, Бразилії для освоєння цілини витрачали величезні кошти для залучення до своїх країн не німців, росіян, румунів чи поляків, а саме українців. Вони тоді вже розуміли те, чого ми навіть тепер самі ще не усвідомили.

Наш Тризуб – найдавніший у світі державний символ.

Із 20 теоретиків і практиків освоєння космосу 19 є етнічними українцями. Хто не знає – нехай назве своїх Засядьків, Кибальчичів, Цюлковських-Наливайків, Корольових, Кондратюків, Чоломеїв, Янгелів, Яримовичів, Кістяківських, Сікорських. І тоді буде в нас предметна розмова. Вчіть українську мову, панове. Вона ще вам невдовзі стане в пригоді (*Петро Масляк, учений, громадський діяч, публіцист*).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Прочитайте видлене речення. Поясніть, як ви його розумієте.

2. Наведіть факти з тексту на користь видленого твердження. Доповніть їх своїми власними, здобутими з різних джерел.

3. Вкажіть у тексті слова, написані не за правилами. З'ясуйте роль такого стилістичного прийому.

III. Знайдіть у тексті речення з однорідними членами, з'ясуйте їх стилістичну роль.

Завдання № 5. I. З'ясуйте значення слова *зійда*. Прочитайте виразно вірш.

МАЙДАН

Сто зір яскраві запалили свічі.
 Сто душ земних у небо піднялись.
 Небесна Сотня дивиться у вічі.
 І ти змінився. Не той, що був колись.
 Якщо Шевченко на передовій, –
 поборе усіх зайців Україна.
 Тож вибери сьогодні шлях єдиний
 іти до світла, щоб по правді жить.
 Щоб у добрі народжувались діти,
 в любові, щасті, в людському теплі.
 Гуде Майдан. І дзвони б'ють щосили,
 щоб пам'ятали Кожного живі.
 Вони цю землю кров'ю освятили,
 Щоб ми в ній Українцями були.

Ніна Гаврилюк

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Яким подіям присвячено вірш?
2. Що вам відомо про Революцію Гідності?
3. Як Тарас Шевченко з'явився на передовій? Випишіть і поясніть ці рядки з вірша.
4. Як ви розумієте прикінцеві два рядки? Як вони пов'язані із сучасністю?
5. Вивчіть вірш напам'ять.

III. Підготуйте презентацію про одного з Героїв Небесної Сотні.

Не один урок впродовж навчального року буде присвячений подіям і Героям нинішньої війни. Доцільно організувати роботу учнів із текстом, що містить діалог молодої дружини з чоловіком – льотчиком Дмитром Чумаченком, який героїчно загинув у повітряному бою з ворогом.

Завдання № 6. I. З'ясуйте значення слів *ескадрілья*, *віетър*. Прочитайте текст.

СОТНІ ЖИТТВ ЦНОЮ ОДНОГО

У повітряному бою над селом Тригир'ям Житомирської області загинув командир авіаційної ланки авіаційної ескадрильї Севастопольської бригади тактичної авіації імені Олександра Покришкіна

Дмитро Чумаченко. Пілот міг катапультиватися з літака, але не зробив цього, щоб врятувати сотні життів.

Про це повідомило Командування Повітряних сил Збройних Сил України. Його дружина опублікувала зворушливий допис про чоловіка.

«Вечір. Я сиділа на ліжку, Діма стояв поряд. Ми любили багато говорити. Зайшла тема про польоти, а саме про катапультивання», – ідеться в дописі вдово молодого пілота.

Жінка також передала свій діалог з чоловіком:

- А як катапультиватися?
- У тебе поміж ніг є така ручка, за яку потрібно смикнути.
- А з літаком що?
- Тебе викидає, літак падає.
- Ого...

– А ти думала. Але перш за все треба думати не про катапультивання.

– А про що?

– Наше завдання – врятувати людей, за можливості – літак. Я маю, перш за все, спрямувати літак у місце, де немає будинків, а вже потім думати про себе.

– Але ж ти можеш не встигнути катапультиватися...

«Він не встиг, але врятував сотні життів. Відважність, героїзм, безстрашність. Поки наше небо та землю захищають такі люди, нам нічого боятись. Бо вони готові покласти своє життя на вівтар смерті, щоб кожен із нас міг зранку прокинутись не від повітряної тривоги, а від співу пташок», – написала вдова Чумаченка.

«Я пишаюсь, що 15.12.2018 життя звело мене з тобою. Пишаюсь, що стала твоєю дружиною. Пишаюсь, що ти не завагався і здійснив вчинок, про який знають і знатимуть всі. Герої не вмирають!» – наголосила дружина загиблого пілота*.

* «Пишаюся, що стала твоєю дружиною»: вдова молодого пілота, який врятував сотні життів, написала зворушливий пост. <https://tsn.ua/ato/pishayusya-scho-stala-tvoyeyu-druzhinoyu-vdova-molodogo-pilota-yakiy-vryatuvav-sotni-zhittiv-napisala-zvorushliviy-post-2030416.html>

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Хто такий Дмитро Чумаченко?
 2. Про що розмовляло подружжя? Прочитайте діалог за особами.
 3. Що означає «катапультиватися»?
 4. Чому Дмитро Чумаченко не скористався нагодою врятуватися й залишитися живим?
 5. Сформулюйте основну думку тексту.
 6. Які думки й почуття викликає розповідь удови?
- III. Підготуйте Storytelling про Дмитра Чумаченка.

Завдання № 7. I. З'ясуйте значення слова *запатентувати, когорта*. Прочитайте текст «ланцюжок», визначте його основну думку й комунікативний намір автора. Дайте оцінку тексту щодо інформативності.

УКРАЇНСЬКІ ІМЕНА У СВІТОВІЙ НАУЦІ

Погортайте історію світових винаходів. І вас охопить гордість за те, що значна частина їх – з України.

Один із перших винаходів українців – човен-чайка. Плавзасіб був збудований запорозькими козаками у XVI-XVII століттях. Човен міг опускатися під воду. Тому він став прабатьком сучасного підводного човна.

Значущим був винахід першого електричного трамвая, пущеного в Києві у 1892 році. Його розробником був Федір Пироцький.

Галичанин **Іван Пулюй** ще за 14 років до німця Рентгена сконструював трубку, яка стала прообразом сучасного рентгенапарата. Він першим у світі зробив рентгенівський знімок.

Всесвітньо відомий авіаконструктор киянин **Ігор Сікорський** є творцем першого вертольота. Машина піднялася в небо у 1939 році.

У 1932 році в Харкові було розроблено унікальну цифрову систему маркування листів, що дістала назву *поштовий індекс*.

Житомирянина **Сергія Корольова** вважають батьком космонавтики. Він був конструктором ракетно-космічної техніки, розробником ракетних літальних апаратів. Геніальний українець є творцем ракетного двигуна, що вивів на навколосемну орбіту перший у світі штучний супутник Землі.

Всесвітньо відомий учений **Євген Патон** розробив унікальні методи електродварювання.

Харків'янин **Володимир Нікітін** спроектував найшвидший у світі автомобіль, який міг розвивати швидкість до 400 км/год.

Західних винахідників братів Лью'єр випередив українець **Йосип Тимченко**. Разом з **Миколою Любимовим** він розробив механізм дії першого кінескопа. У 1893 році в Одесі було показано перший фільм. Проте винахід не було запатентовано, як і у випадку з Іваном Пулюєм.

Уродженець Луганщини **Олексій Бахмутський** став творцем першого в світі вугільного комбайна.

Прообраз компакт-диска винайшов киянин **В'ячеслав Петров** наприкінці 60-х років минулого століття.

І це – лише частина винаходів наших геніальних співвітчизників, долучитися до когорти яких у майбутньому можете і ви (з різних джерел).

Запорізький

прикм. який розташований або розселений у пониззі Дніпра за порогами:

Запорозька Січ
запорозький козак
запорожець,
запорожці

Запорізький

прикм. до Запоріжжя (міста): **Запори́зька область;**
запори́жці (жителі міста Запоріжжя);
запори́жець,
запори́жчанка

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Випишіть і запам'ятайте назви винаходів, про які ідеться в тексті, разом з іменами і прізвищами їх авторів.

2. Як характеризує націю наявність такої кількості винахідників?

3. Які українські винаходи і чому змінили своїх власників?

4. Назвіть 2–3 винаходи українців, які ви вважаєте найважливішими. Обгрунтуйте свою думку.

III. Випишіть із тексту речення з підкресленими граматичним основами; з'ясуйте спосіб вираження присудка.

Щоб не згнїбитися перед світом, де лише на початок квітня кількість іноземців, охочих вивчати українську мову, зросла на 577% [46], на уроках мови доцільно ознайомити учнів із рекомендаціями мовного омбудсмена Тараса Кременя щодо переходу громадян на спілкування державною мовою:

Для тих, хто *нарешті зважився* (! – *авт.*) перейти на українську, уповноважений із захисту державної мови пропонує низку рекомендацій: «спілкуйтеся українською з рідними, друзями та навіть незнайомцями; оточіть себе українською всюди – читайте книги, дивіться фільми, слухайте музику; спілкуйтеся з носіями української, щоб вивчати нові слова та практикувати вимову, читайте історії людей, яким це вже *вдалося* (! – *авт.*); завжди говоріть українською в магазині, у таксі, в кав'ярні, вимагаючи дотримання вашого права на отримання інформації та послуг державною мовою; увімкніть українську на всіх електронних пристроях та в налаштуваннях програм, дописуйте українською в соціальних мережах; користуйтеся українськомовними версіями сайтів, шукайте українською в пошукових системах; заведіть нотатник для нових цікавих слів, фразеологізмів, крилатих висловів».

«Не бійтесь говорити, не бійтесь помилятися, не бійтесь заглядати у словник! [українська – це мова переможців, якою маємо пишатися, адже нею зацікавився увесь світ; боятися треба мови переможених – катів і вбивць – авт.]. Нашу мову століттями забороняли, паплюжили, знецінювали... Наслідки зросійщення ми долаємо і досі. Та сьогодні час, коли кожен має запитати в себе: хто я? Поважати Україну і бути українцем – означає спілкуватися рідною мовою. Пам'ятаймо, *там, де є українська мова – у ворога немає жодних шансів*», – наголосив Кремень [48].

Для унаочнення корисно дати графічний путівник, на чому акцентують увагу в Міжнародних рекомендаціях PISA-2018 [51; 20].

Як поступово перейти на українську

Українські мовознавці мають долучитися до відновлення питомо українських джерел збагачення рідної мови, щоб правдиво зазвучала зумисно сфальшована на російський пофігістичний лад автентична українська народна мудрість: «*Моя хата з краю, – першим ворога стрічаю*», що відповідає ментальності вільного народу. Водночас слід уникати спокуси нав'язати нашому народові генетично невластиві йому якості, притаманні злодійкуватому сусідові, в перекладній версії: «*Кому війна, а кому – мати рідна*», тим більше, що увесь світ знає, чиєю матір'ю є війна.

На уроках української мови доцільно організувати роботу з неологізмами – категорією слів, яку в мирний час пов'язують переважно із позитивними тенденціями. Однак у сьогоденні вони віддзеркалюють явища і події, які переживає Україна у стані нав'язаної їй війни: *заукраїнити (Ukrained), ефект Чорнобаївки, чорнобайти, рашизм, орки, русня, мордор, ерефія, затридні, колаборант(ка), бандеромобілі, заджавелінити, забайрактарити, застінгерити, задовохотити, затрьюхотити, наволонтерити, донатити, затрофеїти, бавовна, ЗСУїст, ЗСУїстка* тощо.

В умовах, коли основною силою, що стримує агресію озброєного до зубів ворога, є Збройні сили України, логічно було б увідповіднити написання ключового слова у їх назві, замінивши малу букву *с* на велику: Збройні Сили України.

Є потреба роз'яснити учням причини вимушених змін у написанні окремих слів з малої букви (*росія, рф, москва, путін*), а також використання граматичної конструкції *на росії*.

Варто звернути увагу на найефективніший спосіб виявлення диверсійних розвідувальних груп ворога й розпізнавання окупантів – за неспроможністю вимовляти слова, до яких не пристосований мовний апарат рашистів: *паляниця, молодиця, світлиця, нісенітниця, веселка, філіжанка, вештатися, духмяний, непереливки, кмітливий, пущьвірінок, обценьки, перевершити, телепень* та ін.

3.4. Українська література

Уроки літератури дають багатий матеріал для формування моральних, ціннісних ідеалів української юні, виховання патріотизму й гордості за Українську державу і її героїчний народ, встановлюють зв'язок минулого з сучасним і прийдешнім. Зміст літературної освіти удоцільнює фокусування уваги учнів на ціннісному потенціалі творів, які розкривають чесноти українців.

Шевченкове «Сім'я вечера коло хати...», цю художню квінтесенцію родинних цінностей української збірноти, Юрій Липа вважає протимосковським рушійним важелем, «бо з москви пливе безвласницький безтрадиційний урало-фінський дух ненависти до української родини», і називає це походом «ворожого світогляду проти тисячолітнього світогляду» [43, с. 21]. Належну увагу слід приділити творчості цвіту української нації, репресованого й знищеного сталінським і совецьким режимами.

Контрастуючи заангажоване подання у підручниках імперської доби трафаретних біографій безпросвітнього життя українських письменників і насиченого світськими подіями – випещених російських, Олена Косенко доводить, що попри винищення цвіту й генетичного коду української нації, нашому народові є чим пишатися [41].

Неабиякий внесок в усамодостатнення української культури як важливого складника європейської зробив Іван Франко, якого називали «академією в одній особі» і чия унікальна постать є взірцем для елітарного наслідування. Щодо портретного образу Великого Українця, слід надати перевагу фотографіям молодого Франка із натхненним виразом обличчя, а не зображенням замордованого режимом стомленого чоловіка, тим більше у версіях не найуспішніших художників.

3.4.1. Академія в одній особі

ІВАН ФРАНКО

У світовій культурі небагато особистостей, рівних за величчю Іванові Франку. Глибину нашого українського генія складно досягнути. Унікальний багатогранний талант, безберегий, як океан. У його доробку – майже шість тисяч творів: кілька поетичних збірок, понад 100 оповідань, дев'ять повістей і романів, драматичні твори, казки і притчі, фейлетони і памфлети, статті й монографії з питань мови, літератури, філософії, історії, етнографії, політики, економіки, релігієзнавства. Журналіст і видавець, активний учасник українського політичного життя останньої чверті XIX – початку XX століття.

Сучасники називали його «академією в одній особі».

Іван Франко володів чотирнадцятьма мовами. Його рідко можна було зустріти без книжки під пахвою. Читав швидко, мав фотографічну пам'ять. Попри нестатки зібрав величезну бібліотеку. Друкована спадщина Івана Франка сягає 50 томів, і це лише третина від написаного генієм. Із багатющої творчої спадщини Івана Франка на перше місце ставимо його поетичні збірки «3 вершин і низин», «Зів'яле листя», «Мій Ізмарагд». Показово, що поетичне слово письменника легко знайшло музичне потрактування у творчості Миколи Лисенка, Станіслава Людкевича, Дениса Січинського, Якова Степового, Бориса Лятошинського. Пісня «Ой ти, дівчино, з горіха зерня» в обробці Анатолія Кос-Анатольського стала народною.

Поетичністю відзначається і проза письменника – «Захар Беркут», «Сойчине крило», «Перехресні стежки», «Основи суспільності».

Серед 30 Франкових поем наймонументальніша – «Мойсей».

Він створив дивовижно багато і наречений був «титаном праці».

За сорок років титанічної праці на ниві української культури Іван Франко зробив для її утвердження й розвитку значно більше, ніж будь-яка академія.

Україна і світ збережуть у своїй немеркнучій пам'яті образ сина, патріота, інтелектуала світового рівня, який віддав усього себе справі гуманізму, прогресу, національного визволення (за В. Бурбаком).

Належну увагу необхідно приділити відновленню автентичності творів українських письменників, спотворених сталінською цензурою та її правонаступниками, зокрема реабілітувати на рівні програм авторський оригінал вірша Павла Тичини «Я утверждаюсь», з незрозумілих причин так довго приховуваний від українського народу.

Опрацьовуючи фольклорні народні жанри, доцільно організувати роботу над притчею (твором, в основу якого покладено повчально-алегоричний сюжет, побудований на прихованому порівнянні), що викликає у дітей цілком конкретні асоціації з підступним агресором у контексті російсько-української війни.

3.4.2. Притча про розум і токсичність у нашому світі

У заячу нору заповзла змія. Зайці злякалися, але вона їх заспокоїла:

– Не бійтеся мене, мені так самотньо, у мене немає друзів, і я хотіла б дружити з вами. Я мудре створіння, і мені є чим поділитися.

– Добре, – сказали зайці й почали спілкуватися зі змією. Вони провели в розмовах увесь вечір, а потім змія вкусила одного з зайців і поповзла геть.

На другий день вона повернулася.

– Не проганяйте мене! – попросила вона, – ми ж друзі, і потрібно приймати один одного такими, якими ми є. Я – змія, жалити – моя природа. Але я намагатимуся більше цього не робити.

– Добре, – погодилися зайці, і все повторилося. Змія розповідала зайцям притчі, а потім вкусила іншого зайця і поповзла геть.

Коли змія приповзла знову, вхід у нору загороджував камінь. Змія довго вмовляла зайців помиритися, але вони не погодилися.

– У світі дурнів розумний завжди самотній, – прошипіла змія і відповзла, ображена «зрадою» зайців, чиєю подругою вона себе вважала.

Ось так токсичні люди можуть все обернути на свою користь. Якщо вас ранять, навіть якщо ці істоти хтось вважає розумними, не пускайте їх у свою хатку... [58].

Окремої розмови потребує проблема перегляду калькованої назви і змісту шкільного предмета «Зарубіжна (зарубежна) література», звідки вже правомірно вилучено твори російських письменників – провідників недружньої до України політики [50].

Як варіант, приклади з російської літератури можна залучити у закладах вищої освіти (ЗВО), де готуватимуть перекладачів і розвідників, для вияскравлення й упротилежнення культурного коду й гуманістичних принципів літератури української. Так, вивчаючи творчість Тараса Шевченка, викладач може послатися на праці визначного українського літературознавця Володимира Панченка, який нагадує, що 1914 року в російській імперії заборонили відзначати 100-річний ювілей Тараса Шевченка, – батька неіснуючої, на їх погляд, нації. Досліджуючи опозицію дискурсів – імперського (пушкіна) й антиімперського (Шевченка) на прикладі циклу кавказьких творів пушкіна і поеми «Кавказ» Тараса Шевченка професор переконливо доводить цілковиту протилежність цінностей народів – російського й українського, що їх уособлюють офі-

ційний поет і голос російської імперії, – з одного боку, і найзнаковіший поет українського народу, – з іншого [53].

У вірші «Бородинская годовщина» про росію пушкін говорить як про тисячолітню Русь; про Європу – як про ту, що вічно зазіхає на російські землі і яка завжди зазнавала відсічі. росію представлено як головного гравця на європейській геополітичній шахівниці, якого мають остерігатися (боятися) всі інші країни.

Володимир Панченко зазначає, що в свідомості автора «Кавказского пленника» (чий епілог Пйотр В'яземський назвав «*славословием резни*») «немає місця для сприймання права Іншого на власну свободу», він позбавлений здатності зрозуміти і прийняти природну потребу людини бути вільною. Натомість у творах пушкіна домінує прагнення силою «*русского меча*» нав'язати горцям свої порядки, «*великодушно*» закликаючи їх «*к повиновению и смиренности*». Шевченко, навпаки, – на боці цього Іншого, він цілком солідаризується з ним. Володимир Панченко доводить, що пушкінському колоніалістському дискурсові властиві: «1. Глорифікація сили російської зброї й тих, хто уособлює мілітарну потугу імперії. 2. Антизахідна, антиєвропейська риторика. 3. Постійне апелювання до ратної російської історії, її «переможних» сторінок. 4. Використання слів'янофільських ідеологем на кшталт «*русского моря*», у якому мають з'єднатися «*славянские ручьи*» [53].

«Поемою «Кавказ» (1845) Шевченко об'єктивно вступав у полеміку з пушкіним. Це вбивча сатира на «*надменное вызволительство*» й «*окультуривание*» нібито диких племен, що «насправді є банальним державним піратством». Шевченковий пункт бачення, «ключ розуміння» подій на Кавказі – цілком особливий. <...> Кавказька «кампанія» у Шевченка постає в контексті вселюдськості і всечасності; недарма ж на самому початку, в «інтродукції» твору, згадано міфічного Прометея – у поемі він виступає як символ безсмертя волі, вічної боротьби правди і кривди. Все тут переповнене контрастами: нескорений Прометей – і хижий орел, який довбає йому ребра, серце, яке неможливо розбити, «живуча кров», «душа жива», «слово живе» – і жадібність ненаситних світу цього, готових захопити все» аж до морського дна... «Шевченко апелює до Бога як до союзника і благословителя праведної боротьби горців за волю: «Борітеся – поборете, / Вам Бог помагає», – попри те що чеченцям мав би допомагати Аллах, у поета це – «універсальне загальнонародське втілення найвищої справедливої сили» [53].

3.5. Історія

Роль української літератури й історії у національно-патріотичному вихованні визначається тим, що Тарас Шевченко є ключем до української ідентичності й історії, національним символом, пророком і непроминущим моральним авторитетом нації. Осмислення величчя цієї особистості й геніального доробку

Кобзаря передбачає позбавлення від криводзеркальних совкових стереотипів діда в смушевій шапці (помер молодим – у віці 47 років) і натомість сприймання автопортретного образу молодого Тараса Шевченка як особистості могутнього і широкого інтелектуально-культурного світоконтексту [32].

«Прадід Шевченка Андрій був високоосвіченою людиною – кошовим писарем Запорозької Січі, а його батько щонеделі читав багатотомні «Четъї-Мінеї». Тарас Шевченко – нащадок козацької старшини, і початкову освіту він здобув ще у своїй сім'ї. Згодом шість років навчався у Петербурзькій академії мистецтв, де вивчав французьку і російську мови, латинь, світову літературу, історію й географію, філософію, теорію мистецтва, естетику, музику, танці, анатомію, хімію, оптику, математику, алгебру, різні художні школи і напрями тощо. Крім того, Шевченко багато читав не тільки російською, а й польською і французькою. З усесвітньої літератури цінував творчість Шекспіра, Дікенса, Скотта, Гете, Байрона, Свіфта, Мольєра, Бальзака, Данте, Боккаччо, античну літературу. Слухав класичну музику» [32]. На переконання визначного українського письменника Юрія Мушкетика, *на сьогодні Тарас Шевченко залишається найкращим орієнтиром для розуміння історії України*. Адже саме йому «вдавалося точно вловити і влучно відобразити у своїх творах сутність кожної особистості і події, якими контраверсійними й неоднозначними вони не були б» [32].

На уроках історії здобувачі освіти усвідомлюють історичну місію українського народу – ретроспективну, сучасну і прогнозують прийдешню, вивчають сотлітню героїчну боротьбу за незалежність і бойові традиції українського народу, опановують закони сучасного розвитку людства, розвивають критичне системне мислення.

Ворог давно зрозумів, що історія – це зброя, й узяв її на озброєння не лише власного війська, а й усього російського суспільства. рашизм – прямий вислід насаджування російською державою спотвореного «єдиноправильного» з її точки зору трактування історії й покарання за спроби відмінних від офіційної інтерпретацій історичних подій. Приклади наводити зайве – вони загальновідомі.

Тому з огляду на воєнний час посилення державної присутності в історичній сфері України видається не просто виправданим, а конче життєво необхідним, – цілком правомірно вважає Антон Печерський. – У цьому контексті злочинними він називає спроби відмовитися від викладання історії України на неісторичних факультетах українських закладів вищої освіти. Історія, як навчальний предмет, має зберегтися в переліку обов'язкових дисциплін усіх спеціальностей [54].

Опановуючи предмети суспільно-гуманітарного спрямування, маємо остаточно відкинути антиукраїнську версію історіографії Київської Русі, сконструйовану Петром I і Катериною II для потреб імперії. «Проблема тут майже лінгвістична, – наголошує Мирослав Маринович, – виявляється, *досить не розріз-*

няти поняття «руський» і «російський», щоб узаконити найбільшу крадіжку тисячоліття» [52, с. 26]. Це тим більше не буде проблемою, якщо украдений не цікавиться власною історією. Тут варто нагадати рядки Тараса Шевченка з поеми «Сон» про Петра I та Катерину II: «*Це той первий, що розпинав Нашу Україну, А вторая доконала Вдову сиротину. Кати! кати! людоїди! Наїлись обоє, Накралися; а що взяли На той світ з собою? Тяжко-тяжко мені стало, Так, мов я читаю Історію України...*» Це про ту імператрицю, що 1764 р. скасувала гетьманство як політичну інституцію, а наступного року видала маніфест про ліквідацію Запорозької Січі і який – парадоксально, але факт! – немов троянський кінь, досі стоїть – *пам'ятник!* – в Одесі.

Не зайвим буде нагадати про «исторические изыскания» Катерини II [45].

Ознайомившись із архівними матеріалами, імператриця жажнулася. З'ясувалося, що у держави, якою вона править, немає власної історії. Катерина власноруч пише «Комиссии для составления записок о древней истории, преимущественно России», створеній її ж Указом від 4 грудня 1783 року, «Соображения о проекте истории России», де відзначає цілий ряд «несуразностей». Ось лише один приклад: «Святой Александр Невский тогда (в 1237 году) [під час битви на Неві й на Чудському озері – *авт.*] только родился. В 1240-х в 1242 годах ему было не более 5–6 лет...» Імператриця визначила головну задачу Комісії: «соединить» історію Росії з історією Київської держави. Інакше кажучи, «своровать» у українців–русичів їхню історію... А для цього необхідно було «изъять», тобто, вилучити з усіх архівів на території Російської імперії й запроторити в глибокі державні «хранилища» першодруки і раритети. А ті, що не вписувалися в концепцію, – знищити.

Сучасники Катерини II стверджували: оригінал великого Нестора Літописця «Повесть временных лет» імператриця тримала в своїх руках – був – і зник! Назавжди. Маємо лише скорочений відредагований список. А це жахливий злочин проти цілого народу! І таких прикладів щодо самодержиці та її послідовників – безліч!

Ось лише неповний перелік, який наводить Юрій Липа, досліджуючи генезу російської імперськості й деспотії, що тримається на розпалюванні між-національної ненависті: знерухомілість змісту її (москви) державності; політика денаціоналізації й асиміляції гробокопателів України; свідоме нищення автентичних літописів, документів, пам'яток стародавньої й пізнішої української історії і культури («з архівів тисячолітньої Лаври невідомо куди щезли документи»; «У Святогорському монастирі на Харківщині пропали історичні документи»; «Києво-Могилянську академію перетворено на ткацьку фабрику»; навмисно організована кремлем пожежа в Державній публічній бібліотеці Академії наук Української РСР 24 травня 1964 року, під час якої, за словами Оксани Забужко, згоріли «стародруки й літописи – ціле наше середньовіччя пішло з димом, майже вся домосковська доба» [34]; фальшу-

вання численних літописів із метою привласнити українську історію й підмінити її правом москви; розграбування й закриття музеїв; цілеспрямоване обниження й фізичне знищення еліти; фізичне знищення української нації; переселювання й голодомор за наказом кремля; діяльність осинового гнізда московських істориків, яке завдало багато шкоди; цивілізаційно-руйнівна природа московинів (невідновлюване нищення портретів українських історичних діячів і монет; міст).

Описуючи захоплення російською армією однієї з найкоштовніших перлин античної цивілізації – Тавриди (Криму) у XVIII столітті, подорожній-самовидець Е. Д. Клерк (Clarke), професор із Кембриджу, «бачив на власні очі», як у Херсонесі росіяни «закладають міни під античні храми, гаками розтягують мармурові блоки. І то все роблять систематично, за наказом згори» [43, с. 41]. Від Бахчисараю, багатому на унікальні арабсько-татарські, готські, еллінські й руські (старокиївські) будівлі, вони не залишили каменя на камені. У Керчі, повній пам'яток із тритисячолітньої історії, варвари зрівняли з землею 500 античних будівель.

Історики Києва уже в XIX–XX століттях зазначали, що прокладання нових вулиць російська адміністрація навмисно планувала так, щоб знищити старовинні будівлі, які могли б послужити висвітленню правдивої історії [43, с. 42].

Відновленню історичної правди сприятиме робота з інформаційними джерелами про знакові постаті української історії, які усамодостатнювали українську збірноту, утверджували національну самоідентичність, самоцінність нації, увиразнювали честь і прославляли Україну у світовому вимірі. Опрацьовуючи відповідний матеріал, педагоги-предметники мають унікальну змогу скористатися досвідом колег із Вишнівського академічного лицю «Основа» Вишневої міської ради Бучанського району Київської області, які провели феєричні майстер-класи, присвячені Олексі Гірнику, на основі всепредметного методу навчання Storytelling, безальтернативного щодо визначних персоналій, у рамках обласного семінару «Компетентнісно орієнтоване навчання української мови в закладах загальної середньої освіти Київщини» [6; 8].

Виховний аспект має стати органічним складником формування в учнів предметних і ключових компетентностей на уроках з усіх без винятку предметів шкільного курсу під час опанування основ наук. Національно-патріотичні почуття природно формуються через ознайомлення учнів із життєписом славетних українців, зокрема Героїв, знищених або упосліджених режимом через їх українське походження і протидію україноненависницькій ідеології; державних і культурних діячів, представників наукової еліти, винахідників, які зробили вагомий внесок у розбудову Української держави й у славили нашу націю. Це такі визначні постаті як

Микола Кибальчич – революціонер-народник, страчений у віці 27 років за замах на російського царя; творець бомби, що стала прообразом сучасної гранати. Розробник проекту реактивного літального апарата, схему якого він намалював на стіні каземату, й автор його наукового обґрунтування.

Яків Роценій – український зброяр-самородок, конструктор-самоук, винахідник автоматичної зброї, який здобув освіту в церковнопарафіяльній школі й не мав навіть середньої, але випередив час і посів почесне місце у світовій історії військової техніки і чий автоматичні й самозарядні гвинтівки, розроблені уперше з нерухомим стволом, було взято на озброєння радянської армії. Винахідник зброї, а також самохідних зернозбирального та бурякозбирального комбайнів, вітроелектростанції, авторство яких привласнили інші; який виготовив першу в світі десятизарядну гвинтівку, що стала предметом копіювання в ряді країн – у Австрії, США й інших; чий конструкторські рішення були запозичені австрійським зброярем Андре Шварцлозе у його кулеметі, американським генералом Джоном Томпсоном у пістолеті-кулеметі і навіть у складній автоматичній гвинтівці американця Педерсена; чия гвинтівка, розроблена ще в 1904 році, «прислужилася» Калашникову, відомому винахідникові автомата, який лише збільшив у ній магазин для патронів, зменшив ствол і змінив руків'я; який на 15 років випередив створення автоматичних і самозарядних систем у Радянському Союзі, але через замовчування неабияких своїх заслуг удостоївся увічнення пам'яті лише у назві вулиці в рідному селі Осовці на Чернігівщині.

Петро Нестеров – український льотчик-ас, який у небі над Києвом уперше зробив «мертву петлю», названу на його честь петлею Нестерова.

Данило Щербаківський – історик, науковець, один із фундаторів музейної справи; збирач і дослідник пам'яток старовини. Рятуючи від знищення історичні музейні скарби й переконавшись, що їх викрадення відбувається скрізь по Україні, не витримав наруги спецзагонів большевицьких комісарів, «вийшов темної ночі з музею і кинувся в Дніпро». Це сталося 6 червня 1927 року, а в 1934 могили Великого Українця за наказом постишева зрівняли з землею; на ім'я Данила Щербаківського наклали табу. Добре, що 1997 року могили відновили, а в Києві з'явилася вулиця Данила Щербаківського.

Лесь Курбас – легендарна постать в українському мистецтві ХХ століття, унікальна особистість, геніальний авангардний режисер, актор, філософ, зодчий нового українського європейського театру ХХ століття. Автор концепції про зв'язок поколінь, вплив минулого і прийдешнього на сучасність і єдність простору, у якому живуть люди. Новатор, який одним із перших у світовому театрі почав використовувати на сцені мультимедіа й кіноекрани; який поставив перший український мюзикл; який зняв три короткометражні

фільми, увиразнивши уявлення про кіно як засіб нових комунікацій у суспільстві й культурі.

Очолований Лесем Курбасом провідний театр України «Березіль» славився новаторською сценографією, яка й сьогодні виглядає революційною, сучасною і прогресивною. Інтелектуал, який прочитував гори літератури щонайменше п'ятьма мовами; який не скорився вимогам москви, через що його звинуватили у «політичних прорахунках», заарештували 26 грудня 1933 року, засудили за сфабрикованим доносом до 5 років ув'язнення й запроторили на Соловки.

Лесь Курбас не пережив хвилі терору, що прокотилася з жовтня 1937 року по всіх таборах – від Соловків до Воркути й Колими, коли комісія НКВС дала санкцію на розстріл сотень тисяч політв'язнів. Уже розстріляним прив'язували до ніг вантаж і спускали під лід Білого моря...

«Серед розстріляних – Лесь Курбас і Микола Куліш, Микола Зеров і Валеріан Підмогильний, Марко Вороний і Мирослав Ірчан, Валеріан Поліщук і Олекса Слісаренко, Павло Филипівич і Григорій Епик, Михайло Яловий і... Три крапки вбирають у себе міністра освіти УНР Антона Крушельницького і міністра фінансів УРСР Михайла Полоза, учасника Союзу визволення України Миколу Павлушкова й історика академіка Матвія Яворського. Інтелігенти. Робітники. Селяни. Місце розстрілу – урочище Сандармох...», – пише Іван Драч у передмові до книги «Остання адреса». Так було розстріляне наше Відродження.

Антон Турчанович – маловідомий, але визначний українець, винахідник такої необхідної на війні польової кухні.

Юрій Кондратюк (Олександр Шаргей) – учений-винахідник, розробник ракетної техніки і теорії космічних польотів. 1929 року у книжці «Завоювання міжпланетних просторів» розрахував і описав траєкторію польоту, скориставшись якою американські астронавти у 1969 році змогли дістатися Місяця й висадитися на місячну поверхню. Першим сформулював теорію багатоступеневих ракет. Вивчав проблеми створення проміжних міжпланетних баз, використання сонячної енергії та гравітаційного поля небесних тіл. У 1930 році спроектував і побудував без металу і цвяхів найбільший у світі елеватор на 10 тисяч тонн зерна; спроектував вітряну електростанцію в Криму, яка за своєю потужністю (12 тисяч кіловат) не мала аналогів у світі.

Олексій Берест, який підіймав переможний прапор 1945 над рейхстагом разом із росіянином Єгоровим і грузином Кантарією, але якого викреслили із нагородного списку і стерли з історії як українця.

Іван Бабак – один із двадцяти асів радянської авіації, які під час Другої світової війни збили 40 і більше ворожих літаків і який особисто знищив їх 36, але якому вдруге не присвоїли звання Героя Радянського Союзу тільки через

те, що кремлю здалося: серед двічі героїв війни й повітряних асів аж надто багато українців. Позбавлений законного права бути в когорті найвидатніших пілотів Другої світової війни, Іван Бабак до кінця свого життя утверджував освіченість і справедливість, учителюючи в Полтаві.

Іван Драченко – єдиний льотчик-штурмовик у Військово-повітряних силах СРСР, нагороджений, крім медалі «Золота Зірка» Героя Радянського Союзу, ще й орденом Слави трьох ступенів. Втративши око у повітряному бою, він втік з полону, потрапив у госпіталь; домігся повернення за штурвал; відзначався бездоганною технікою пілотування. На своєму ІЛ-2, який фашисти називали «чорною смертю», знищив кілька гітлерівських генералів разом із катерами, гори ворожої техніки, зокрема 76 танків і бронетранспортерів, 54 одиниць артилерійської зброї і зенітних установок, 654 автомашини, 6 залізничних ешелонів, розбив 4 мости, збив 5 і вивів із ладу 9 ворожих літаків.

Після війни Іван Драченко закінчив юридичний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка, був заступником директора палацу «Україна», заступником директора Ради з вивчення продуктивних сил Національної академії наук України.

Олекса Гірник – український дисидент, політ'язень, який спалив себе біля могили Тараса Шевченка у Каневі на знак протесту проти зросійщення України.

Валерій Марченко, правозахисник, журналіст і перекладач, якого за протидію зросійщенню України кремль прирік на смерть.

Володимир Івасюк – композитор світового масштабу, що оприявнив красу сучасної української пісні і вивів її на міжнародний рівень; який за свої 30 років устиг написати 107 пісень, з-поміж яких – усесвітньо відома «Червона рута», яка відразу ж стала хітом і викликала в СРСР і закордонні неймовірну потребу розуміти українську мову; а ще – 53 інструментальні твори, музику до кількох спектаклів; чийми піснями й голосом зачаровувалася Україна, а з нею – увесь світ; який ніс українській молоді відродження українського духу, прадідівський тембр, тисячолітню сонячну вдачу свого народу; чий пісні неймовірно збагатили золотий фонд української пісенної класики. Великий життєлюб, справжній патріот України, наділений надзвичайним розумом і талантом від Бога, Славетний Українець був по-звірячому закатований совєцькими кагебістами за наказом кремля. Тому творчість Володимира Івасюка не дістала того продовження, яке могло б кратно употужнити українську пісню, вивести її на найширші світові обрії. Музичний геній і сьогодні міг би творити на благо України, розбудовуючи і збагачуючи рідну українську культуру.

Петро Григоренко – військовий стратег, воєначальник, герой війни, чий досвід у Другій світовій війні і спадок мають вивчати і враховувати

воєначальники у нинішній війні. Людина з потужними інтелектом, силою духу і загостреним почуттям справедливості. Один із перших учених-кібернетиків у Радянському Союзі, який став професором Академії Генерального Штабу. Громадський діяч, єдиний генерал у дисидентському русі, що виступив проти системи, довів універсальність прав людини; розвінчав фальшування інформації щодо втрат кримськотатарського народу під час депортації, обстоював його право повернутися на рідну землю і якому вдалося змінити й сформувати світову думку щодо необхідності розпаду СРСР, за що був розжалуваний у рядові, відчув на собі увесь жах каральної психіатрії (загалом 6 років) і чийми слідами необхідно «створити всесвітній фронт боротьби з імперською росією для недопущення її реінкарнації як імперії зла» [44]. По поверненні Криму одним із першочергових завдань української влади має стати відновлення пам'ятника Петрові Григоренку, встановленого з ініціативи мелджлісу кримськотатарського народу.

Леонід Каденюк – перший космонавт України, Герой України, генерал-майор, кандидат технічних наук, який здійснив політ у космос у складі міжнародного екіпажу космічного корабля «Columbia».

Василь Сліпак – український оперний співак з унікальним голосом і світовим ім'ям; який будучи двадцятирічним студентом Львівської консерваторії отримав гран-прі на міжнародному конкурсі у Франції (1994), а в 1996-му підписав контракт із «Опера Бастилія» (Париж). Успішний, вільний у виборі творчих і життєвих пріоритетів красень, який мав прекрасну пам'ять, постійно вчився, вільно володів вісьмома мовами, хоча не вчив їх спеціально і жодних курсів не закінчував; мав потребу самовдосконалюватися; був здоровий фізично, мав величезну кількість концертів по всьому світові. За кордоном Василь Сліпак пропагував музику українських композиторів – Миколи Лисенка, Левка Ревуцького, Миколи Колесси, Станіслава Людкевича й інших. Крім опери, співак цікавився сучасною музикою. Якийсь період захоплювався роком – співав у рок-групі. Хоча жив за кордоном 19 років і зробив там блискучу кар'єру, про Батьківщину не забував.

Коли почалася Революція Гідності, Василь Сліпак влаштував акції на підтримку України у Франції. Не надто обізнані в політиці французи саме завдяки йому активно зацікавилися Україною. Василь пишався першим волонтерським успіхом – «Фордом», купленим для «Правого сектора». Але вважав, що цього замало. Він полишив комфортне європейське життя і приїхав захищати свою Батьківщину. Став прекрасним кулеметником, бійцем Добровольчого українського корпусу «Правий сектор» із позивним «Міф» («Мєфістофель»).

Повертаючись розповідають, що Василь Сліпак «брав участь у боях, відлучався на концерти і потім знову повертався на фронт, в Україну, яку любив по-

над усе. І не тільки воював, а й хлопцям надсилав багато допомоги. Він на своєму прикладі показав, що таке любити Батьківщину по-справжньому і що навчитися воювати, коли любиш свою країну, нескладно, головне – бажання й віра. А ще він співав нам інколи...».

Загинув Герой 29 червня 2016 року на Донбасі від кулі снайпера із автоматом в руках, коли відбивали атаку ворога за участі військової техніки. По смертності Василю Сліпаку присвоєно звання «Герой України».

«За останні півроку Василь дуже змінився, – згадує відомий диригент маестро Ніколя Кроз. – Багато хто умовляв його не їздити на війну, але він був твердий у своїх переконаннях. Усі гроші й сили він віддавав боротьбі за нову Україну. Віддав найдорожче – власне життя. Наш обов'язок – пам'ятати про цього неперевершеного вокаліста, патріота України і прекрасну Людину.

І це далеко не повний перелік Славетних Українців.

На окрему увагу заслуговують наші співвітчизники, які примножували славу України й пишалися своїм українським походженням, хоча з різних причин вимушено перебували за кордоном. Україна не може допустити при-власнення чужими культурами, таких своїх синів як

визначний український педагог зі світовим ім'ям **Костянтин Ушинський**, якого росіяни чомусь вважають «великим російським педагогом», «основоположником педагогічної науки в Росії», попри те що він рішуче заявляв: «Ні. Я українець: рід наш старовинний, малоросійський, дворянський. Усі родичі, діди, дядьки і батьки були українцями, народилися й поховані в українській землі».

Ігор Сікорський – одна з найяскравіших постатей ХХ століття, творець цілого покоління літаків, який через п'ятсот років утілює мрію великого Леонардо да Вінчі. Лише за півтора роки у Києві юний авіаконструктор збудував 6 крилатих машин і облітав їх. Основоположник авіації стратегічного призначення; конструктор гідропланів і літаків-амфібій.

Морські гідроплани Ігоря Сікорського не мали рівних собі. На одному з них було встановлено аж 8 світових рекордів. Творець першого гелікоптера, а кожен наступний ставав подією. Його літаки і зокрема гелікоптери багато разів установлювали рекорди щодо надійності, швидкості, вантажопідйомності, висоти і дальності польоту.

Олександр Кованько – полтавський дворянин, перший на планеті Земля і єдиний упродовж тривалого часу генерал авіації, який здобув це звання за винахід, створення і розвиток російської авіації [64].

Іван Пулюй – один із найвідоміших у світі українців, який «народився українцем і залишився патріотом України». Масштабна унікальна постать світової науки ХІХ–ХХ століття; визначний учений-фізик, який 1886 року зробив епохальне відкриття – Х-промені, більш відомі як рентгенівські (хоча

німець Рентген «перевідкрив» їх набагато пізніше – 1895, проте виявився спритнішим, задокументувавши на своє ім'я винахід українця). Винахідник, основоположник нової галузі – електротехніки. Громадський і націєтворчий діяч, публіцист, перекладач (знав 14 мов), який разом з Іваном Нечуєм-Левицьким переклав українською мовою Біблію. Людина-самоцвіт (за визначенням Пантелеймона Куліша), який іще замолоду усвідомив, що його народ закономірно рухається до незалежності. Автор книги «Україна і її міжнародне політичне значення» (1915), де доводить необхідність незалежності України і який закладав основи *sapiens gentem* – розумної нації, збагачував арсенал інструментів для її виховання – перекладав і створював освітні матеріали для українських дітей і молоді, розбудовував систему освіти у Львові; який звертався до Петербурзької академії наук із проханням перекласти Біблію українською мовою і скасувати сумнозвісний Емський указ 1876 року, а натомість дозволити вчити рідною мовою українських дітей і видавати книжки українською мовою; який навіть живучи у Відні й у Празі спілкувався з дружиною й дітьми українською мовою, жартома називав сім'ю маленькою державою; на вихідних завжди вдягав вишиванку; який так сформулював своє життєве кредо: *«Найбільше і найважливіше наше бажання, ідея і головна мета наших національних прагнень – це визволення з-під Росії вільна Україна, де не повинно бути жодного пригнобленого і жодного гнобителя, де український народ після довголітнього рабства вестиме нарішті вільне в усіх напрямках національне життя, розвиватиме вільно свої великі духовні здібності і братиме участь у примноженні скарбів культури всього людства»* (1915); який іще століття тому пророчо передбачив: *«Вільна Україна означає бастион, безпеку середньоевропейських держав, тому її визволення лежить не тільки в інтересі цих держав, а й цілої Європи»* [1]; і який хотів переїхати в Україну й бути похованим тут.

Георгій Вороний – учений світового виміру, найцитованіший у світі математик, кожна з 12 прижиттєвих статей якого започаткувала новий напрям досліджень, що тривають і досі; чії праці використовують спеціалісти найрізноманітніших галузей у всіх розвинених країнах світу; який заклав основи нової науки – геометрії чисел; чії діаграми було введено в комп'ютерну науку 1978 року й відтоді їх почали повсюдно застосовувати при конструюванні геометричних алгоритмів, а також у кристалографії, фізиці, астрономії, хімії, офтальмології, мікробіології, науці про штучний інтелект, у будівництві й архітектурі тощо.

Михайло Кравчук – найвизначніший український математик ХХ століття, чие кредо було: «Моя любов – Україна й математика». Академік у 36 років; автор понад 180 наукових праць, серед яких 10 монографій; чії результати досліджень високо цінувалися за кордоном. Володів кількома мовами,

виступав на міжнародних конгресах, друкувався у зарубіжних наукових виданнях, був членом наукових товариств Франції, Італії, Німеччини. Михайло Кравчук був великим патріотом України. Багато часу приділяв питанням освіти; співпрацював з Українським науково-дослідним інститутом педагогіки. У Київському політехнічному інституті вчив майбутніх творців ракетно-космічної техніки Сергія Корольова, Володимира Чоломея і Архипа Люлька. Методи українського генія використовували американські і японські вчені в моделюванні кібернетичної техніки. Науковим доробком Михайла Кравчука послуговувався американський винахідник Джон Вінсент Атанасов (John Vincent Atanasoff), розробляючи перший у світі електронний цифровий комп'ютер у 1937 році.

Розвиток і популяризація української науки в закордонні виявилися для Михайла Кравчука фатальними: вченого звинуватили у «шпигунстві» й «буржуазному націоналізмі», 21 лютого 1938 року заарештували й засудили до 20 років ув'язнення та 5 років заслання. Великий учений зі світовим ім'ям у каторжних умовах працював на золотих копальнях Колими. Нічні допити, позбавлення сну впродовж 11 днів, прямий моральний і фізичний тиск, крики катованих у сусідніх камерах не минули марно й спричинили загострення хвороби серця.

Михайла Кравчука визнали непридатним до фізичної праці й направили у так зване «Інвалідне містечко» ГУЛАГу під Магаданом, де він помер 9 березня 1942 року, не доживши до свого 50-річчя. Михайла Кравчука реабілітували по смертю (1956). У незалежній Україні на честь визначного вченого названо вулиці у Луцьку й Києві. На алеї Слави Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» встановлено пам'ятник, де викарбувано життєве кредо українського вченого зі світовим ім'ям: «Моя любов – Україна і математика».

Архип Люлька – українець, чийм ім'ям уперше в світі названо реактивні двигуни; автор кардинально нового підходу до побудови авіаційних двигунів на противагу застарілим поршневым; конструктор реактивних двигунів, які дали змогу літакам літати з надзвуковою швидкістю й піднятися аж до стратосфери. Винайдений ученим турбореактивний двигун здобув славу як найнадійніший, малогабаритний і найкращий в світі. На літаках із двигунами геніального українця Архипа Люльки було встановлено понад 10 світових рекордів. Як дійсний член союзної Академії наук і представник найвищої технічної еліти СРСР, він водночас самоідентифікувався як українець; у його кабінеті висіли портрети Тараса Шевченка і Михайла Кравчука. Архип Люлька завжди підтримував тісні зв'язки з Україною, часто спілкувався українською мовою, передплачував українську періодику й навіть уболівав за київське «Динамо», яке в 1960–1980 роках було найсильнішим футбольним клубом СРСР.

Валентин Глушко – національна гордість і слава України; уособлення величі генія, який реалізував мрію землян опанувати простори Всесвіту. Творець школи ракетного двигунобудування; головний конструктор потужних ракетних двигунів, які використовувалися на всіх радянських ракетах-носіях; учений, творець ракетно-космічних систем; винахідник «катуш» і реактивних двигунів, творець багаторазового ракетно-космічного комплексу «Енергія» – «Буран»; конструктор, чиї двигуни підіймали в повітря літаки Як-3РД, Су-5, Су-7, космічні кораблі «Восток», ракети-носії «Протон». Академік, автор 222 наукових праць з питань ракетно-космічної техніки, зокрема двигунобудування. Удостоєний золотої медалі імені Костянтина Ціолковського, який веде свій рід від українського гетьмана Северина Наливайка і чий батько мав подвійне прізвище: Ціолковський-Наливайко.

У 1938 році Валентина Глушка було засуджено на 8 років ув'язнення за «вредительство», але його достроково звільнили за наполяганням Туполева. У тому, що СРСР вийшов переможцем з Другої світової війни, є чимала заслуга використання «катуші» – неперевершеної на той час артилерійської зброї, створеної конструкторським генієм Валентина Глушка. Після запуску першого в світі штучного супутника Землі у 1959 році польська газета «Трибуна люду» писала, що Генеральний конструктор – саме Валентин Глушко, а Сергій Корольов займався складанням ракет; жоден не був у підпорядкуванні іншого. Ім'ям Валентина Глушка названо кратер на видимому боці Місяця.

Володимир Чоломей – визначний учений-фізик, математик, випускник Київського політехнічного інституту, де сформувалася відома на увесь світ Київська авіаційна школа, яка на той час уже дала світові 50 конструкцій нових літаків і цілу плеяду визначних конструкторів масштабу Ігоря Сікорського.

Генеральний конструктор ракетно-космічної техніки СРСР, двічі Герой Соціалістичної Праці, лауреат Ленінської і Державних премій СРСР, академік Академії наук СРСР, чиї праці були пов'язані з секретною військовою технікою і чия космічна ракета була найпотужнішою радянською ракетою, а супутники й орбітальні станції не мали аналогів у світі.

Зельман Ваксман – уродженець України, американський біохімік, який винайшов ліки від хвороб, що раніше вважалися невиліковними, і став лауреатом Нобелівської премії з фізіології й медицини 1952 року та «одним із найвизначніших благодійників людства».

Марі Гелл-Манн, фізик-теоретик, учений українського походження. Лауреат Нобелівської премії 1969 року з фізики за створення системи класифіка-

ції елементарних частинок; засновник кваркової теорії – відкрив найменшу відому фундаментальну частинку – кварк.

Іван Піддубний – високотитулований борець, «найсильніший спортсмен планети», український чемпіон чемпіонів. Нащадок славетного козацького роду, який відзначався богатырською силою і чий прапрадід разом із військом Івана Мазепи воював проти москви за волю України, який завжди усвідомлював і з гордістю називав себе українцем. На офіційних церемоніях говорив українською мовою і неодноразово казав друзям і журналістам: «Виходячи на арену, я молився за Україну. Тому перемагав».

Отримуючи у 1937 році паспорт, власноруч виправив прізвище «Поддубний» на «Піддубний», а в графі «національність» слово «росіянин» переправив на «українець», за що поплатився дев'ятьма місяцями тортур у катівнях НКВС (Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР).

Георгій Сєдов – українець, який першим у російській імперії організував експедицію на Північний полюс.

Володимир Палагнюк – Джек Паланс (англ. *Jack Palance*) – зірка Голлівуду українського походження, який здобув найпрестижнішу кінопремію – «Оскар». Пишався належністю до українського народу, знав українську мову (і ще п'ять мов), історію, любив і співав рідні пісні, дбав про збереження української культури. Відмовився від звання «народний артист росії», заявивши: «Тут хтось щось наплутав. Я українець, а не росіянин», що він не має нічого спільного ні з росією, ні з її кіно, і демонстративно залишив захід. Це стало уроком на все життя для Дастіна Хоффмана, який перед українцем на цьому самому заході прийняв нагороду і сказав, що його предки походять «із російського міста Києва»; нині за будь-якої нагоди він нагадує, що родом з України.

Висновуючи, зазначимо, що нав'язана Україні війна оприявнила намір держави-сусіда позбавити Україну як державу й українську націю права на існування. Боротьба українців за власну країну й національну ідентичність, знищення якої стало основною метою кремля, актуалізувало проблему державної мови, української тожсамості, усамодостатнення українців і національно-патріотичного виховання як тримальної конструкції політики існування українців, України та її національної безпеки.

Інтеграція нашої держави в Європейський життєвий і освітній простір посилює вимоги до навчання й виховання учнівства, дієвого засвоєння ним системи цінностей, які утверджує Україна власним прикладом і найвищою ціною, що вимірюється вже дев'ятьма тисячами загиблих героїв-захисників і тисяч цивільних.

Становлення національно самоідентифікованої патріотичної особистості, здатної протистояти неконструктивним впливам, обстоювати права людини, свободу й незалежність Батьківщини, каналізує система національно-патріотичного виховання, ґрунтована на культуромовному й історичному самовідродженні української нації, кращих здобутках вітчизняної і світової педагогіки, національних традицій з урахуванням євроінтеграції України, тенденцій глобалізації людства і викликів – нинішніх і майбутніх.

«Сьогодні мужність має ім'я, і це ім'я – Україна. У мужності є обличчя – це обличчя українців і українок, які протистоять російській агресії. Сьогодні Україна сильна, тому що вся нація бореться за кожен вулицю, за кожен дім. Ви подарували надію всім нам. Слава країні європейських героїв. Слава Україні!» – сказала Президент Європейського Союзу Урсула фон дер Ляєн у зверненні до Європейського парламенту «Про становище Союзу» у 2022 році [38].

«Україна після перемоги у війні стане однією з найпотужніших націй і важливою складовою європейської спільноти», – переконаний Президент Латвії Егілс Левітс [57]. І все світове українство вірить, що саме так і буде.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 175-літній ювілей. Українець Іван Пулюй відкрив промені, які назвали рентгенівськими. <https://www.radiosvoboda.org/a/30411946.html>.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності: наук. видання. Київ: Либідь, 2006. 272 с.
3. Бондаренко Н. Ідеї українських інтелектуалів як підложжя національно-патріотичного виховання. *Формування громадянської культури в новій українській школі: традиційні та інноваційні практики*. Суми: КЗ Сумський ОППО, 2022. С. 1–13. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731118>.
4. Бондаренко Н. Модерна українська ідентичність як основа формування європейськості майбутньої еліти. *Обдаровані діти – скарб нації!*: матер. III Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Київ, 18–23 серп. 2022 р.). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С. 139–149. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731816>.
5. Бондаренко Н. В. «Компетентісно орієнтоване навчання української мови в закладах загальної середньої освіти Київщини»: науково-практичний семінар із майстер-класами. *Українська мова і література в школі*. 2020. № 4. С. 58–60.
6. Бондаренко Н. В. Storytelling як комунікаційний тренд і всепредметний метод навчання. *Молодь і ринок*. 2019. № 7 (174). С. 130–135. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716893>. (DOI: 10.24919/2308-4634.2019.176194).
7. Бондаренко Н. В. Інкультурація здобувачів освіти у процесі компетентнісного навчання української мови. *Дивослово*. 2019. № 9 (750). С. 2–6. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717263>
8. Бондаренко Н. В. Компетентнізація шкільної освіти: українська версія. *Science and society*. Proceedings of the 13th International conference (July 19, 2019). Hamilton, Canada. Pp. 124–135. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716810>.
9. Бондаренко Н. В. Культурна матриця опанування української мови. *Матеріали VI-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи»: Інтердисциплінарні виміри (26 квіт. 2019 р.)* Посвіт, м. Конін, Польща – м. Ужгород, Україна – м. Херсон, Україна – м. Кривий Ріг, Україна, С. 47–50. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/715818>.
10. Бондаренко Н. В. Медіатекст як ресурс осучаснення й збагачення змісту підручника української мови. *Проблеми сучасного підручника*. 2021. № 27. С. 15–26. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729474>.
11. Бондаренко Н. В. Мейнстрім освітнього прогресу в Україні – компетентність ↔ креативність. *«Science progress in European countries: new concepts and modern solutions»*: Papers of the 9th International Scientific Conference. September 6, 2019, Stuttgart, Germany, 06 вересня 2019 р., с. Stuttgart, Germany. С. 91–102. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716981>.

12. Бондаренко Н. В. Непроминуще значення доробку Василя Сухомлинського для розбудови Нової української школи. *Нова педагогічна думка*. 2019. № 3 (99). С. 6–9. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/7176852>.

13. Бондаренко Н. В. Проектна діяльність учнів на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2017. № 5. С. 36–40.

14. Бондаренко Н. В. Ресурсний потенціал уміжпредметнення у компетентнісному навчанні мови. *International scientific innovations in human life. Proceedings of the 1st International scientific and practical conference*. Cognum Publishing House. Manchester, United Kingdom. 2021. Pp. 107–116. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/726150>.

15. Бондаренко Н. В. Ситуаційні вправи на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2017. № 2. С. 2–7.

16. Бондаренко Н. В. Текст-метод і досвід його ефективного застосування у навчанні мови. *The world of science and innovation*. Cognum Publishing House. London, 2021, с. 369–378.

17. Бондаренко Н. В. Тексточентрична система вивчення державної мови: теоретичні і практичні аспекти. *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*. Ужгород: Ліра, 2009, с. 143–153.

18. Бондаренко Н. В. Формування культурної компетентності як ключової на уроках української мови. *Молодь і ринок*. 2019. № 8 (175). С. 94–99. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717349>

19. Бондаренко Н. В. Цінності об'єднаної Європи та їх формування в Українській новій школі. «*Science progress in European countries: new concepts and modern solutions*»: *papers of the 8th International Scientific Conference* (July 12, 2019, Stuttgart, Germany). Stuttgart, 2019. С. 62–74. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716727>.

20. Бондаренко Н. В. Читацька грамотність українського учнівства: акценти PISA-2018. *Український педагогічний журнал*. 2020. № 2. С. 96–103. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721386>

21. Бондаренко Н. В. Як учити учнів запитувати – відповідати на основі текст-методу. *Fundamental and applied research in the modern world*. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference. BoScience Publisher. Boston, USA. 2021. С. 250–259.

22. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Загальнонавчальні методи як дидактичний інструмент інтелектуалізації освіти. *Digital transformation of society: the oretical and applied approaches* : Monograph 46 / [ed. by M. Wierzbik-Strońska, O. Nestorenko]. Katowice: Publishing House of University of Technology, 2021. Pp. 82–97. (Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts University of Technology, Katowice). <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728003>.

23. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Реформування навчальних програм: більше запитань, ніж відповідей. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 2. С. 112–119.

24. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Розвиток життєвих компетентностей старшокласників засобами підручника української мови. *Проблеми сучасного*

підручника. Київ, 2018. Вип. 21. С. 44–56.
<http://lib.iitta.gov.ua/711797/1/BNV%20KSV-PSP-18-21.pdf>.

25. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Соціальний аспект формування українськомовної компетентності старшокласників. *Гуманітарний вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка*. Полтава: ПолтНТУ імені Юрія Кондратюка, 2018. Вип. 3. С. 99–113.

26. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Українська мова у фокусі перспектив реформування старшої школи. *Молодь і ринок*. 2018. № 4 (159). С. 86–91.

27. Бондаренко Н., Косянчук С. Класифікаційна модель запитань для реалізації в освітньому процесі. *Нова педагогічна думка*. 2021. №1(105). С. 12–17.
<http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724888>. (DOI: 10.37026/2520-6427-2021-105-1-12-17)

28. Бондаренко Н., Косянчук С. Проблематизація як атрактор удосконалення мовної освіти. *Digitalization and information society*. Selected issues. Monograph 53 / [Ed. by A. Ostenda, T. Nestorenko]. Publishing House of University of Technology, Poland, Katowice, 2022. С. 161–184.
<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731132>. (DOI: 10.54264/M008).

29. Бондаренко Н., Косянчук С. Феномен українськомовної компетентності: психодидактика педагогічних технологій у процесі соціалізації і самовизначення особистості. *Актуальні проблеми сучасної психодидактики: філософські, психологічні та педагогічні аспекти*. Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. С. 11–16.

30. Ващенко Г. *Виховний ідеал («Записки виховника»)*. Брюссель; Торонто; Нью-Йорк; Лондон; Мюнхен: Вид-во Центральної Управи Спілки Української Молоді, 1976. 209 с.

31. Грабовський С. Якими були насправді традиційні цінності? *День*. № 105-106. 15-16 червня, 2018 р. С. 11.

32. Гривинський Р. Шевченко як ключ до української ідентичності й історії. *День*. № 27–28. 14–15 лютого 2014.

33. Елітна козацька розвідка: хитрощі Війська Запорозького, які допомагали перемогти в бою. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/elitna-kozatska-rozvidka-khytroshchi-viiska-zaporozkoho-iaki-dopomahaly-peremohty-v-boiu-223216.html>

34. Забужко О. Музей покинутих секретів. Київ : Факт, 2009. – 829 с.

35. Задунайський В. «Військова хитрість «Заскочити зненацька» у перших боях запорожців у 1648 р. і кубанських козаків-повстанців під час антибільшовицьких повстань під проводом Ф. Єлісєєва та А. Шкуро навесні 1918 р.». *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2021. Вип. 30. С. 306– 314.

36. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради*, № 38–39, 2017.

37. Звернення Президента Володимира Зеленського до українців і народів світу. <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-volodimirazelenskogo-do-ukrayinciv-i-73777>

38. Звернення Президентки фон дер Ляен «Про становище Союзу» у 2022 році. https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/zvernennya-prezidentki-fon-der-lyen-pro-stanovishche-soyuzu-y-2022-roci_uk?s=232

39. Килимник Ю. ««День» – це газета, яка робить Думку подією». *День*. 2021. 12–13 березня. (№43/44). С.14–15.

40. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді: додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 // Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України. 2015. № 8. С. 87–95.
41. Косенко О. Про дві риси українців. Не маємо жодних підстав вважати себе бідними-нешасними. *День*. 2016. № 156–157. 2–3 верес. С. 18.
42. Косянчук С. В. Читання у процесі формування культури інтелектуального життя особистості: соціальний вектор реалізації педагогічних технологій профільного навчання. *Problems of implementation of science into practice*. Oslo, Norway 2020, April, 20–21. Pp. 258–261. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720160>
43. Липа Ю. Призначення України. Друге незмінне видання. Львів: Просвіта, 1992. 272 с.
44. Лубчак В. «Слідами Петра Григоренка треба створити всесвітній фронт боротьби з імперською росією». Чому всі українці мають знати про генерала, що рятував честь України. *День*. 16–17 травня 2014.
45. Мазур П. Тарас Шевченко – про «московську блекоту». Украинский гений не мог примириться с сознательной ложью и воровством истории. *День*. № 61–62. 4–5 апреля 2014. URL: <https://day.kyiv.ua/ru/article/pochta-dnya/tarashevchenko-pro-moskovsku-blekotu>
46. Мамієнко О. У всьому світі на 577% зросла популярність української мови. Вечірній Київ. <https://meta.ua/uk/news/society/44076-u-vsomu-sviti-na-577-zrosla-populyarnist-ukrayinskoji-movi/>.
47. Марчук Є. Дослівно. *Сільські вісті*, № 5 (19337). 19 січ. 2016. С. 1.
48. Мовний омбудсмен оприлюднив рекомендації щодо переходу громадян на спілкування українською мовою. <https://interfax.com.ua/news/general/823826.html>
49. Мокан В. Військово-патріотичне виховання: курс на відродження. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3243419-vijskovopatriotичne-vihovanna-kurs-na-vidrodzenna.html>
50. Найденко Ю. «Без Пушкіна не було б путіна». Віра Агеєва – про імперськість російської літератури та Толстого і не тільки в українських школах. <https://nv.ua/ukr/art/velich-rosiyskoji-literaturi-ce-mif-profesorka-vira-ageyeva-novini-ukrajini-50248918.html>
51. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / кол. авт. : М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакуленко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін. ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ: УЦОЯО, 2019. 439 с.
52. Нова Європа: есеї українських інтелектуалів. Упорядниці Катерина Зарембо. Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. 176 с.
53. Панченко В. Опозиція дискурсів. Поема Тараса Шевченка «Кавказ»: полеміка з Олександром Пушкіним. *День*. 2014. 23–24 трав. (№ 92/93). С. 11.
54. Печерський А. Історія – зброя, або Чому Україна захищає своє минуле. <https://armyinform.com.ua/2022/06/14/istoriya-zbroya-abo-chomu-ukrayina-zahyshhaye-svoje-mynule/>

55. Пишаюся, що стала твоєю дружиною: вдова молодого пілота. Який врятував сотні життів, написала зворушливий пост. <https://tsn.ua/ato/pishayusya-scho-stala-tvoyeyu-druzhinoyu-vdova-molodogo-pilota-yakiy-vryatuvav-sotni-zhittiv-napisala-zvorushliviy-post-2030416.html>

56. Плачинда С. Сучасний український націоналізм як ідеологія. Література на Україна. 1992. 23 лип. С. 7.

57. Президент Латвії розповів, якою бачить Україну після перемоги у війні. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/09/11/7146563/>

58. Притча про розум і токсичність у нашому світі. URL: <https://ukr.media/psihologiya/442927/>

59. Про що говорив Зеленський на параді до 30-річчя незалежності України: повна промова Президента. <https://www.unn.com.ua/uk/publication/1941378-proscho-govoriv-zelenskiy-na-paradi-do-30-richchya-nezalezhnosti-ukrayini-povna-promova-prezidenta>

60. Росія б'є «Калібрами» по дерев'яних муляжах HIMARS, The Washington Post. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-62723764?xtor=AL-73-%5Bpartner%5D-%5Bukr%5D-%5Bheadline%5D-%5Bukrainian%5D-%5Bbizdev%5D-%5Bisapi%5D>

61. Росіяни воюють за унітаз. Данілов назвав вирішальні відмінності України від РФ на тлі війни. <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/danilov-nazvav-virishalni-vidminnosti-ukrajini-vid-rf-na-tli-viyuni-50266661.html>

62. Сунь-Цзи. Мистецтво війни. Переклад Григорія Латника. Київ: Арій, 2014. 128 с.

63. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Київ: Рад. шк. Т. 3, 1977. 668 с.; Т. 5, 1977. 670 с.

64. Ткаченко Я. Українець, создавший русскую авиацию, умер от голода. *Киевские ведомости*. 1998. 5 августа. С. 20

65. Третяков В. В. Шляхи вдосконалення допризовної підготовки учнів. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 3 (12). Київ: Педагогічна думка, 1996. С. 114–119.

66. «Упереджена брехня»: Міноборони України висміяло РФ за фейк про знищення танки Leopard. <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/528205-uprezhdayushchaya-lozh-minoborony-ukrainy-vysmeyalo-rf-za-feyk-ob-unichtozhennyh-tankah-leopard>.

67. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання: спроба педагогічної антропології / Костянтин Дмитрович Ушинський. Твори в 6 т. / відп. за укр. видання Г.С. Костюк, С. Х. Чавдаров. Київ : Рад. школа. 1952. Т. 4.

68. Харченко О. Як медіа можуть допомагати народу в кризові часи? *День*. 2022. 18–19 лютого. № 11–12. С. 25, 28–29.

69. Шевченко О. Дерев'яні HIMARS беруть на себе удари російських ракет. <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/527778-derevyannye-himars-berut-na-sebya-udary-rossiyskih-raket>

70. Bondarenko N. V., Vaskovskaya E. E., Kosianchuk S. V. Dialogization as a resource of language learning in the context of updating traditional teaching methods. *Humanitarian Balkan Research*. 2021. 5, 1(11). Pp. 10–15. DOI: 10.34671/SCH.HBR.2021.0501.0001. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724617>.

МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

БОНДАРЕНКО Неллі Володимирівна
КОСЯНЧУК Сергій Володимирович

**Національно-патріотичне
виховання у контексті
сучасних викликів**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
для вчителів, методистів, авторів програм і підручників,
науковців, викладачів, студентів закладів професійної
й вищої освіти, управлінців, політиків

Верстання, дизайн, обкладинка – С. В. Косянчук

Підписано до друку 27.09.2022 р.

Формат 60x84 ¹/₁₆

Гарнітура: Times New Roman. Папір офс. Друк офс.

Ум. друк. арк. 3,72. Обл.-вид. арк. 4,25.

Зам. № 22-075.

Віддруковано в друкарні

ПП «Видавництво «Фенікс»

Св-во суб'єкта видавничої справи ДК № 271 від 07.12.2000 р.

03067, м. Київ, вул Шутова, 136

www.fenixprint.com.ua